

ARIZÁCIA – NEGÁCIA PRÁVA NA VLASTNÍCTVO V SLOVENSKOM ŠTÁTE (1939–1945)¹

Kristína Novanská Kručayová, Adriana Švecová

„Vlastnícke právo je problém, ktorý ľuďí obzvlášť zaujíma a prebúda ich vášne.“

(William Blackstone, 1723–1780)

Úvod

Na úvod poukážeme na obsah vlastníckeho práva klasického obdobia vývoja rímskeho práva, o ktoré sa opiera jeho súčasná definícia v podmienkach trhovej ekonomiky: vlastnícke právo sa chápe ako najklasickejšie prirodzené a absolútne vecné právo pôsobiace *erga omnes* v prospech aj ústavne garantovanej plnej vlastníckej slobody, pričom obsahom práva vlastníka je triáda vlastníckych oprávnení: *ius possidendi*, *ius disponendi*, *ius utendi et fruendi*. V zhode s uvedeným rímskoprávnym poňatím vlastníckeho práva zasahuje do takmer všetkých právnych odvetví a je významným civilnoprávnym inštitútom každého štátneho zriadenia v novodobej aj súčasnej Európe. V uvedenom zmysle sa dedičstvo rímskeho práva vďaka prijatiu konceptu individuálneho súkromného vlastníctva prenieslo aj do moderných občianskoprávných úprav formujúcich sa občianskych korpusov v kontinentálnej Európe v 19. a začiatku 20. storočia a jeho neoliberalistický podklad si osvojil aj právny poriadok súčasnej Slovenskej republiky (SR). Ústava SR totiž vykazuje aj prvky liberalistické (čl. 2 ods. 3: „Každý môže konať, čo nie je zákonom zakázané, a nikoho nemožno nútiť, aby konal niečo, čo zákon neukladá.“), ale aj solidárne (čl. 20 ods. 3: „Vlastníctvo zaväzuje.“) i environmentálne (čl. 20 ods. 3): „Výkon vlastníckeho práva nesmie poškodzovať ľudské zdravie, prírodu, kultúrne pamiatky a životné prostredie nad mieru ustanovenú zákonom.“). V súčasnosti sa rozoznáva jednotný typ vlastníckeho práva, ktorý je pre všetky subjekty rovnocenný a rovnoprávny, pričom patrí medzi základné ľudské práva a z daného dôvodu mu je poskytnutá ochrana na tej najvyššej, ústavnej úrovni.² Vlastnícke právo a jeho „nedotknuteľnosť“ je priamo či nepriamo chránené právnym poriadkom, počnúc Ústavou SR (čl. 20) až po použitie občiansko-právnych, všeobecných i osobitných prostriedkov ochrany, prostredníctvom žalovateľných nárokov (žalób) podľa Občianskeho zákonníka.

Obmedzenie práva na vlastníctvo a práva na jeho pokojné užívanie, prípadne jeho odňatie vyvlastnením síce na jednej strane narúša personálnu autonómiu a súkromie vlastníka, na strane druhej však vlastnícke právo zaväzuje ho nezneužívať. Vlastníckovo správanie musí teda akceptovať dôležitý verejný záujem a občas (za istých okolností) mu musí aj ustúpiť. Avšak z tohto kontradiktórneho pohľadu záujem vlastníka *versus* verejný záujem sa musí k nemu v právnom, už nie liberálnom štáte, ale v demokratickom a sociálno-ekonomicky reformovanom štáte po roku 1989 pristupovať so zreteľom na garantované ústavné slobody a hodnoty, nakoľko prijímanie právnych noriem *contra legem*, resp. *contra constitutionis* nie je len problematikou minulosti a skúmaného obdobia Slovenského štátu (1939–1945).³ I v dnešnej dobe možno veľmi jednoducho dospieť k narušeniu vlastníck-

nych oprávnení a vzťahov.⁴ Z vyššie naznačených dôvodov sa do súčasne platnej Ústavy SR pojali štyri kumulatívne určené podmienky, ktoré vymedzujú predpoklady obmedzenia vlastníckeho práva i inštitútu vyvlastnenia (vo vtedajšej terminológii známeho pod pojmom expropriácia). V súlade s čl. 20 ods. 4 Ústavy SR môže k vyvlastneniu dôjsť len na základe zákona, vo verejnom záujme, v nevyhnutnej miere a za primeranú náhradu. Veľmi obdobné zákonné obmedzenia vlastníckeho práva a zásady vyvlastnenia vyplynuli však aj zo súdovej zákonnej úpravy v znení úst. zákona č. 121/1920 Zb. z. a n.,⁵ ktorým sa uvádza ústavná listina Československej republiky (čl. 109) i v znení zák. čl. XLI/1881,⁶ ktorým sa Slovenský štát subsidiárne riadil a ktorými sa mal aj podľa vtedy platného súkromného práva pri vyvlastnení majetkovej podstaty Židov⁷ ako riadnych občanov riadiť, pokiaľ by neprijal rasové, protizidovské normy.

Vlastnícke právo, obdobne ako iné základné práva nechápeme v absolútnom zmysle. Posudzujeme ich vždy v súvislosti s inými základnými právami za podmienky primátu hodnoty spravodlivosti. Konkrétne slobodu a nedotknuteľnosť vlastníctva chápeme v relácii s princípom rovnosti občanov, so zásadou proporcionálnosti a primeranosti spoločenských rozdielov, vo vzťahu k všeobecnému dobru.⁸ Eklatantná disproporcija medzi nimi vytvára materiálne právne podmienky pre spoločensko-ekonomické zásadné zásahy, pre systémovú zmenu vlastníckych pomerov. Relatíva vo vzťahu dvoch hodnôt, o ktoré v štúdiu pôjde: sloboda vlastníctva versus spravodlivé rozdelenie vlastníctva sa bezprostredne pre skúmané časové obdobie dostali do vzájomnej kontrapozície pri ešte jednom dôvode pre vyvlastnenie: odstránení alebo zmiernení sociálnej nerovnosti, o ktorú sa opieralo aj jedno z vyhlásení SNR vo Vianočnej dohode.⁹ Možno preto povedať, že konfliktná situácia uvedených právnych hodnôt, ktorá sa vytvorila na Slovensku v rokoch Slovenského štátu, sa riešila v demokratickom duchu až v Slovenskom národnom povstaní.

Zásahy do vlastníckeho práva, resp. expropriácia v prípade skúmanej arizácie je uvedomená z dvoch dôvodov: 1) ako, akým spôsobom a do akej miery bola arizácia v rozpore s vtedajšou ústavou Slovenského štátu a ďalej v kontexte s celkovým útokom na právne postavenie osôb židovského pôvodu – zrušenie ich právnej subjektivity; 2) z dôvodu sociálno-ekonomickej, morálno-politickej nespravodlivosti, ktorú slovenská pospolitosť, pospolitý ľud, veľmi silne psychologicky vnímal a ktorú využil v danej spoločensko-ekonomickej situácii (najmä v rokoch 1939 až 1942) ľudácky politický režim a rád zrealizoval nižšie uvedené protikapitalistické, protiburžoázne majetkové zásahy, ktorými len zastieral svoje meritórne rasistické protizákonné a zločinné expropriácie.¹⁰

1. Poznámky k charakteru štátu a práva Slovenského štátu v kontexte židovskej otázky

Po vyhlásení štátnosti 14. marca 1939, ku ktorému výrazne prispela Nemecká ríša, sa v súlade s jej rasovo motivovanou politikou začali intenzívnejšie šíriť už skôr na verejnosti verbalizované antisemitské¹¹ a rasistické názory, vyzývajúce na vyradenie Židov z hospodárskeho a spoločenského života.¹² Židovská otázka sa stala prioritou nielen v politike, ale aj v hospodárstve a spoločenskom diskurze. Antisemitskú propagandu pre postupné obmedzenie právnej spôsobilosti Židov na vlastnícke právo a z toho prameniacu spoločenskú marginalizáciu odôvodňovala ľudácka vládna garnitúra právnou zásadou *restitutio iuris*, t. j. navrátiť do slovenských rúk majetok, ktorý bol Slovákom Židmi

v minulosti, počnúc 19. storočím, odňatý.¹³ Uvedený postoj slovenskej majority sa odvíjal od dlhodobého skresleného náhľadu na nich. Len v krátkosti a na okraj témy: z náboženského, kresťanského dôvodu sa Židom kládlo za kolektívnu vinu ukrižovanie mesiáša¹⁴ a uvedená stigma sa im z času na čas pripomínala. Zo slovenského národného pohľadu sa Židia vnímali ako maďarizátori v niekdajšom Uhorsku, aj ich jazykový úzus sa v súkromní prikláňal k používanej maďarčine, nemčine alebo vlastnému jazyku (jidiš), čo iste prispievalo k ich nacionálnej izolovanosti a neprispôsobivosti a z dôvodu prejavovaných sympatií k rakúsko-uhorskej monarchii sa už v čase dualizmu začali spájať so symbolom maďarizácie, útlaku a vykorisťovania.¹⁵

Zo sociologického hľadiska predstavovala väčšina v tom čase žijúcich Židov na Slovensku mestskú strednú vrstvu obyvateľstva, ktorá svoje spoločenské a pracovné zaradenie viazala zväčša so sférami podnikania, slobodných povolání, remesiel a obchodu.¹⁶ Židia žijúci na vidieku sa pre zmenu venovali veľmi často prevádzkovaniu rozmanitých živností, v prvom rade hostinskej a výčapnej, vďaka ktorým boli mnohokrát vykresľovaní na verejnosti ako úžerníci. Uvedený zjednodušený nacionálny pohľad u dominantnej slovenskej väčšiny periodicky vzbudzoval intenzívny záujem a závisť pre domnelé aj reálne lukratívne finančné zisky a spoločenský vplyv.¹⁷

Z veľmocenského nemeckého pohľadu (schváleného prvotne Zmluvou o ochrannom pomere medzi Nemeckou ríšou a Slovenským štátom zo 16. marca 1939), a tiež aj zo zmienenej historickej tradície latentného antisemitizmu Slovákov muselo byť preto všetkým zúčastneným najneskôr (!) už po 14. marci 1939 jasné, že židovská minorita na Slovensku musí očakávať razantnejší postup voči sebe, opretý i o zásadné legislatívne zmeny v jej právnom postavení, ktoré vošli do dejín ako protižidovské zákonodarstvo.¹⁸

Pre formovanie slovenského právneho poriadku po 14. marci 1939 zohral významnú úlohu zákon č. 1/1939 Sl. z. o samostatnom Slovenskom štáte. V recepčnej norme § 3 recipoval všeobecne a bezvýhradne česko-slovenský právny poriadok s následnou všeobecnou novelizáciou,¹⁹ ktorým sa prevzali československé zákony, nariadenia a opatrenia, ktoré odporovali myšlienke samostatnosti Slovenského štátu, len pod podmienkou, ak sa zmenil obsah príslušnej právnej normy a zosúladiť sa s „*duchom samostatnosti Slovenského štátu*“.²⁰ Z jeho znenia priamo vyplynulo, že naďalej zostalo v platnosti československé právo, ktoré na Slovensku malo súkromnoprávny podklad pochádzajúci z čias uhorskeho dualizmu a jeho zákonného aj obyčajového práva. V jeho rámci sformované a normované vlastnícke právo ešte nemalo výslovne definovanú sociálnu funkciu.

Následným prijatím ústavného zákona č. 185/1939 Sl. z. zo dňa 21. júla 1939 o ústave Slovenskej republiky (ďalej len ústava) sa normoval základný právny rámec charakteru štátu a jeho právneho poriadku. Základné ústavné princípy, ktoré determinovali podobu celého právneho poriadku, môžeme komplexne zhodnotiť nasledovnými tézami.²¹ Po prvé sa na Slovensku uplatňoval vodcovský princíp, po druhé sa uprednostnila a uzákonila zvrchovanosť štátostраны HSLS a nie suverenita ľudu, po tretie sa presadzoval autoritatívno-totalitný štátny režim a stavovské usporiadanie spoločnosti (nie občiansky princíp), po štvrté sa prioritizoval prameň práva vládneho nariadenia s mocou zákona (nie zákon), po piate pred ústavnými právami občanov mali prednosť ústavné povinnosti voči štátu, hoci ústava deklarovala základné ľudské práva a slobody, no tie bolo možné obmedziť či negovať prostredníctvom obyčajných zákonov. Navyše sa nekresťanské cirkvi vyňali z ústavnej ochrany (§ 88 ústavy), čo bolo hoci vyjadrené nepriamo, ale v konečnom dôsledku namierené obzvlášť proti

židovským náboženským obciam. Ústava nezakotvovala právnu subjektivitu ako spôsobilosť na práva a povinnosti, ktorá vzniká každej fyzickej osobe narodením a taktiež ani spôsobilosť na právne úkony dosiahnutím plnoletosti. Taktiež negarantovala ani rovnoprávnosť ľudí vo veciach viery, osobného presvedčenia, šírenia vedeckého bádania a umenia (§ 85 ústavy), čoho dôsledkom existovalo privilegované postavenie kresťanov. Potrela sa taktiež rovnosť právnej subjektivity všetkých ľudí.²² Ústava preto *expressis verbis* v uvedených §-och ponúkala otvorený priestor pre prehlbovanie právnej nerovnosti voči osobám odlišným z hľadiska nekresťanského vierovyznania, prípadne politického či iného zmýšľania.

1.1 Odmietnutie klasického liberálneho modelu *del'by štátnej moci*

Štátne zriadenie Slovenského štátu nadobudlo zreteľné totalitné tendencie, v duchu ktorých započalo zásadné právne útoky na židovské obyvateľstvo a jeho majetok. Na urýchlenie a zefektívnenie prijímania protižidovského zákonodarstva (aj samotného arizačného procesu) sa účelovo zmenil a narušil demokratický vzťah najvyšších štátnych orgánov. Cestou zmocňovacieho zákonodarstva došlo k transferu ťažiska právomoci vydávať rozhodnutia meritórnej povahy zo snemu, ako jediného zákonodarného zboru (§ 6 ústavy) na vládu, čím sa odmietol, poprel princíp trojdelenia štátnej moci a právna zásada, že len ústavou oprávnený jeden subjekt je spôsobilý vydávať príslušné zákonné právne normy.²³

Za prvotné zmocňujúce ustanovenie, splnomocňujúce vládu vydávať vládne nariadenia historiografia považuje § 4 spomínaného zákona č. 1/1939 Sl. z., aby sa v „*prechodnom čase*“, ktorý sa bližšie nešpecifikoval, „*udržal poriadok a zabezpečili sa záujmy Slovenského štátu*“. Aj napriek tomu, že vágna formulácia uvedeného ustanovenia zákona legálne nešpecifikovala vecnoprávny okruh problémov, ktorých sa mal zákon dotýkať a explicitne nevyjadrovala ani najmenšie rasovo motivované ambície, v praxi umožnila bez dodatočného schválenia snemu prijatie početných protižidovských právnych noriem, týkajúcich sa vyraďovania Židov z hospodárskeho sektora.²⁴

Druhé zmocňujúce ustanovenie nadobudlo platnosť prijatím spomínaného ústavného zákona č. 185/1939 Sl. z. o ústave Slovenskej republiky, a síce v § 44 ods. 1 (v nadväznosti na § 43) sa vláda oprávnila z dôvodu ochrany finančných, hospodárskych a politických záujmov Slovenského štátu na vydávanie nariadení s mocou zákona.²⁴ Z pôsobnosti vládnej normotvorby boli výslovne vyňaté veci, ktoré zasahovali do výlučnej právomoci snemu alebo na úpravu ktorých vyžadovala ústava úpravu vo forme zákona (§ 24 ústavy). Treba však spomenúť aj jeden veľavravný fakt z ústavnoprávnej reality, že ústavné obmedzenia vládnej normotvorby vyjadrené v zmienenom § 44 ods. 1 ústavy politická a vládna prax vládnucej HSLS zásadne porušovala a zákonodarný snem takto vzniknutý protiprávny stav naprával riadnymi zákonmi iba v ojedinelých prípadoch.²⁶

Za najzásadnejšiu zmocňujúcu právnu normu v židovskej otázke, ktorá umožnila budúce priame normatívne zásahy do vlastníckych vzťahov Židov, považujeme až následne prijatý ústavný zákon č. 210/1940 Sl. z. zo dňa 3. septembra 1940, ktorým sa vláda splnomocnila, aby vykonávala opatrenia vo veciach arizácie: „*Vláda sa splnomocňuje, aby nariadením robila všetky opatrenia, ktoré sú potrebné, ... aby majetok Židov prešiel do vlastníctva kresťanov*“ (§ 1 ods. 1, písm. b). Účinnosť nadobudol dňa 11. septembra 1940 na obdobie jedného roka a na jeho základe sa na prijaté vládne nariadenia nevzťahovala revízia právomoc snemu. Obsahoval tri právne normy: § 1 splnomocňoval vládu na vydávanie nariadení s mocou zákona, ktoré na základe § 2 signoval predseda vlády s príslušným

ministrom. Podľa § 3 nadobudol ústavný zákon platnosť i účinnosť dňom vyhlásenia bez zachovania 15-dňovej legisvakačnej doby.

Z dôvodovej správy k uvedenému úst. zákonu vyplýva, že poprední radikáli ľudovej strany a členovia vlády Vojtech Tuka a Alexander Mach odôvodnili nevyhnutnosť prijatia tohto predpisu najmä z dôvodu zabezpečenia efektívneho a dynamického priebehu v arizačných otázkach bez ohrozenia hospodárstva štátu a pri zachovaní dôvery verejnosti („občianstva“). Zároveň upozorňovali i na nepostačujúce zmocňujúce ustanovenie vyjadrené v § 44 ods. 1 ústavy, ktoré dovoľovalo zmeniť, ba dokonca zrušiť nariadenia s mocou zákona rozhodnutím snemu v lehote do troch mesiacov od ich prijatia. Radikáli vo vládnucej strane zároveň podporovali porušenie základného legislatívneho pravidla (§ 6 ústavy) – výlučnej právomoci jedného zákonodarného orgánu prijímať právne predpisy vo forme zákona a nie podzákonnej právnej normy.²⁷

Vzhľadom k vyššie uvedenému môžeme s určitosťou povedať, že spomenutý úst. zákon č. 210/1940 Sl. z. mal viacero podstatných konzekvencií, ktoré zásadne ovplyvnili následný politicko-právny vývoj Slovenského štátu. Zmocňujúce splnomocnenie vyjadrené v § 1 (podobne zakotvené už v § 44 ústavy) vláde zverilo legislatívne právomoci na vydávanie vládných nariadení s mocou zákona a zároveň porušilo i formálny princíp legality obsiahnutý v § 6 ústavy, na základe ktorého mala byť zákonodarná moc pre celé štátne územie vo výlučnej kompetencii snemu. Ústavný zákon znovu oklieštil zmienené základné kompetencie parlamentu i samotného prezidenta v legislatíve (obsiahnuté v § 38 písm. d) a e) ústavy). Taktiež umožnil politické posilnenie vládného kabinetu Vojtecha Tuku, čím sa upevnilo postavenie radikálnych stúpcov národného socializmu,²⁸ ktorí ihneď po prijatí spomenutého zákona upriamili svoju pozornosť na bezprostrednú protižidovskú legislatívnu činnosť. Vláda začala intenzívnejšie prijímať protižidovské nariadenia, ktoré navyše opakovane narúšali ďalší princíp právneho štátu: zákaz spätnej účinnosti zákona (*lex retro non agit*). Nerešpektovanie uvedeného zákazu retroaktivity ako nedovolennej techniky v zákonodarnom procese významne naštrbilo ďalšie fundamenty právneho štátu, a to princíp právnej istoty a legitímnych očakávaní, čiže stabilitu právneho poriadku a predvídateľnosť právnych následkov rozhodnutí štátnych orgánov.

Ako je historiografii i odbornej verejnosti dostatočne známe, legislatívny proces na základe zmocňovacieho úst. zákona č. 210/1940 Sl. z. sa zavíril prijatím nar. č. 198/1941 Sl. z. zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov (známy pod označením Židovský kódex). Tvoril relatívne komplexný systém protižidovských právnych predpisov a jeho právnej (arizačnej) podstate sa v krátkosti podrobnejšie venujeme nižšie.

Ďalšou oblasťou negácie právneho štátu sa stala justícia. Do nerušeného výkonu súdnej moci zasiahol prvotne zákon č. 113/1940 Sl. z. o židovských podnikoch a Židoch zamestnaných v podnikoch (ďalej len prvý arizačný zákon), ktorý v § 4 určil, že o likvidačnej hodnote arizovaného podniku budú rozhodovať výlučne župné úrady s konečnou platnosťou podľa zákona č. 190/1939 Sl. z. o vnútornej verejnej správe (§ 24). Po delegovaní kompetencií zo župných úradov celý arizačný proces riadil Ústredný hospodársky úrad (ďalej len ÚHÚ) podľa vl. nar. 222/1940 Sl. z.²⁹, ktorý úzko spolupracoval so všeobecnými súdmi, napr. pri odhade hodnoty majetku a v informačnej povinnosti o stave depozitov. Inkriminovanou činnosťou sa narušil ďalší zo základných atribútov právneho štátu, a to princíp nezávislosti a nestrannosti súdnych orgánov. Totiž superiórne postavenie ÚHÚ nad súdnictvom zakotvil § 26 vl. nar. č. 303/1940 Sl. z. o židovských podnikoch (ďalej len

druhý arizačný zákon). Uvedeným nariadením sa novelizoval zákon č. 120/1940 Sl. z. zo dňa 7. mája 1940 o Najvyššom správnom súde, v dôsledku čoho sa rozhodnutia ÚHÚ stali konečné. Z dôvodovej správy k druhému arizačnému zákonu vyplýva, že sa z vecnej pôsobnosti Najvyššieho správneho súdu vyňali tie záležitosti, v ktorých by činnosť súdnej kontroly mohla poškodiť štátne záujmy. Keďže termín štátny záujem druhý arizačný zákon zámerne bližšie nešpecifikoval, ÚHÚ získal neobmedzené postavenie rozhodovať takmer každý prípad bez možnosti súdneho pokračovania.³⁰ Ďalej nar. vl. č. 228/1940 Sl. z. o zákaze zastupovania advokátom (verejným notárom) vo veciach arizačných negovalo právo na právnu pomoc, resp. právo byť v konaní pred súdom zastúpený advokátom alebo záujmovými korporáciami okrem prípadov *ex offio*, v ktorých bolo zastúpenie advokátom alebo verejným notárom povinné. Porušenie uvedeného zákazu sa kategorizovalo ako prečin, za ktorý § 2 uvedeného vl. nariadenia v prípade právoplatného rozsudku uložil nasledovné sankcie – trest odňatia slobody v trvaní dvoch rokov, peňažný trest v sume 10 tisíc Ks a výmaz zo zoznamu príslušnej komory, čo malo za následok stratu oprávnenia vykonávať povolanie advokáta a verejného notára.

V letmom pohľade na nižšie rozvedený arizačný proces zdôrazňujeme vopred, že konečné rozhodnutia župných úradov, ako aj ÚHÚ vo veciach arizácií zároveň nebolo možné preskúmať riadnym alebo mimoriadnym opravným prostriedkom, ani v konaní správneho súdnictva (§ 74 ods. 1 ústavy), čo nás opätovne vedie k záveru, že postihnutým osobám židovského pôvodu boli odopreté ústavné práva na spravodlivý proces a na zákonného sudcu (garantované podľa § 65 ods. 2 ústavy).

2. Vlastnícke právo podľa právneho poriadku Slovenského štátu

Počas existencie Slovenského štátu zostal v platnosti celý korpus všeobecného súkromného (občianskeho) práva, vytvorený predovšetkým v dualistickom Uhorsku a platný na Slovensku počas I. a II. ČSR, stojaci predovšetkým na právnej obyčaji a čiastkových zákonných úpravách. Charakter a smerovanie súkromného práva zároveň vážnejšie nenasledovalo nemecké úvahy o negácii zásad rímskeho práva a ani sa reálne neuvažovalo nad kodifikáciou občianskeho kódexu. V zmysle predchádzajúcej, recipovanej uhorskej obyčajovej úpravy sa vlastnícke právo definovalo nasledovne: „všeobecná, priama právna moc človeka nad vecou“, odlišujúc držbu ako faktickú moc nad vecou. Vlastník bol v uvedenom zmysle predovšetkým oprávnený s vecou nakladať na základe slobodnej vôle v zmysle rímskoprávnej triády oprávnení: vec držať, užívať a požívať a s vecou disponovať (predovšetkým ju scudziť či inak s ňou nakladať).³¹

Uvedenú definíciu však mierne negovala, resp. funkčne modifikovala ústava z roku 1939, ktorá už explicitne definovala dominantnú sociálnu funkciu vlastníckeho práva v § 79 ods. 1: „*Vlastníctvo má sociálnu funkciu a zaväzuje majiteľa a narábať s ním v záujme všeobecného dobra.*“ Dobový výklad ústavy vyriekol jednoznačný výrok zasahujúci do liberalistickej koncepcie vlastníckeho práva, ktoré „*nie je viac tým súkromným vlastníctvom, čím bolo v práve rímskom... ponecháva sa síce, no nie ako neobmedzená voľnosť držby, požívania a dispozície s dotýčným predmetom, ale namiesto tej neobmedzenej voľnosti vstupuje povinnosť dotýčny predmet držať, požívať a disponovať s ním tak, ako to vyžaduje záujem ľudskej spoločnosti ako celku.*“³² Ustanovenie o sociálnej funkcii vlastníckeho práva obsahovala napríklad tiež Weimarská ústava Nemeckej ríše z 11. augusta

1919. Vlastnícke právo Slovenského štátu preto ideologicky významne poznačili socializačné tendencie, prejavené v názoroch, že právo na súkromné vlastníctvo je prirodzené, ale nie absolútne právo, pretože ho limituje všeobecné dobro, resp. vyššie dobro celku. Z toho vyplývalo, že sa nielen vo vlastníckom práve priorizoval kolektivismus, keďže jednotlivcove právo na vec nedeterminoval jeho vlastný individuálny záujem, ale neopomenuteľná povinnosť konať s vecou v prospech vyššieho dobra spoločnosti.³³ Takto vymedzené vlastnícke právo veľmi vzdialene a nepriamo nadviazalo na nemecké etatické tendencie, podľa ktorých sa právo nedelilo na sféru súkromnú a verejnú.

Konkrétne ideologické východisko uvedených socializačných tendencií súkromného práva Slovenského štátu (nielen v pododvetví vlastníckeho práva) *de facto* vychádzalo z idey katolíckeho sociálneho solidarizmu obsiahnutého v pápežských encyklikách Leva XIII. *Rerum novarum* z roku 1891 a Pia XI. *Quadragesimo anno* z roku 1931. Encyklika Pia XI., ktorá podrobne rozpracovala sociálnu náuku katolíckej Cirkvi, sa bezprostredne dotýkala i vlastníckeho práva. V súlade s jej sociálnou náukou musel každý človek brať ohľad nielen na „vlastný prospech, ale takisto na spoločné dobro. Podrobné a okolnostiam primerané určenie týchto povinností, pokiaľ nie sú už dané samou prirodzenosťou, je úlohou verejnej moci (...) Keď takto verejná moc zladí súkromné vlastníctva s potrebami spoločného dobra, nekoná dielo nepriateľské, ale naopak, priateľské voči súkromným vlastníkom, lebo tým účinne zabraňuje tomu, aby súkromné vlastníctvo, ako ho chcel premúdry Tvorca prírody na pomoc ľudskému životu, vytváralo neznesiteľné škody, a tak sa samo zahubilo.“³⁴ Podstatu sociálnej náuky katolíckej Cirkvi možno v jednoduchosti vyjadriť ako prienik dvoch hodnôt: zachovania princípu vyššími dobrami podmieneného súkromného vlastníctva a priorizácie uvedených dohier, realizovaných v zmysle povinnosti a solidarity vlastníka nakladať s majetkom sociálnym spôsobom, v prospech (slovenskej) väčšiny.³⁵

No aj napriek ústavne garantovanej sociálnej funkcii vlastníckeho práva sa v ústave akceptovala zásada formálnej nevyhnutnosti obmedzenia vlastníckeho práva výhradne zákonom³⁶, vyjadrená v § 79 ods. 2 a § 81 ods. 2 ústavy. Predmetné §-y sa však zmieňovali len o obmedzení vlastníckeho práva a nie o vyvlastnení. Spomínané dva verejnoprávne inštitúty sú rozdielne a nemožno ich v žiadnom prípade stotožňovať. Pri obmedzení vlastníctva sa vlastnícke právo vlastníčkovi zachováva, ale obmedzuje sa niektorá z jeho obsahových zložiek (*ius possidendi, ius disponendi, ius utendi et fruendi*). Pri vyvlastnení však dochádza k odňatiu vlastníckeho práva ako takého. Z uvedeného vyplýva, že ústava inštitút vyvlastnenia explicitne vôbec neupravovala. Preto by sa v predmetnom zmysle stali aspoň formálno-právne relevantnými recipované uhorské právne predpisy zák. čl. XLI/1881 o vyvlastnení ako *lex generalis*, ktoré zostali v zmysle § 102 ústavy v platnosti.³⁷ Avšak z dôvodu, že vlastnícke právo a dobro (prospech) spoločnosti boli v pertraktovanom období značne previazané a navzájom na sebe závislé a predovšetkým, že židovstvo sa v duchu šíriacej sa nacistickej rasistickej ideológie chápalo ako škodlivý, nežiaduci, ba dokonca menejcenný živočích,³⁸ sa Slovenský štát začal v oblasti legislatívneho procesu sústreďovať na prijímanie takých právnych noriem (*lex specialis*), ktoré na úkor obmedzenia alebo popretia základných práv a slobôd Židov presadzovali slovenskú protizidovskú revolučnú „ochrannú“ politiku.

Čo sa týka zásahov do vlastníckeho práva, možno znovu citovať súdobého autora A. Beznáka, ktorý si pri výklade sociálnej funkcie vlastníctva položil nasledovné otázky vo vzťahu k vlastníčkovi (v našom kontexte dotýkajúceho sa obdobne aj židovského

vlastníka): „V čom záleží záväzok majiteľa, aby svojím vlastníctvom narábal v záujme všeobecného dobra? Akého rázu je tento záväzok? Kto určí teraz prakticky spôsob tohto narábania, aby zodpovedal všeobecnému dobru? Kto určí z času na čas, v čom záleží to všeobecné dobro? Čo sa stane s vlastníkom, keď on nenarába svojím vlastníctvom tak, ako to vyžaduje od neho všeobecné dobro? Odpoveď na tieto otázky znamená praktické obmedzenie vlastníctva.“³⁹ No pre Židov sa stali odpoveďou vyššie, nižšie a v tejto krátkej štúdií (ne)pomenované protižidovské právne normy, negujúce *per absolutum* podstatu vlastníckeho práva, nielen jeho holé jadro – právo na držbu a ktoré smerovali postupne, nezvratne a bez výnimky až k vyvlastneniu židovského nehnuteľného a z väčšej časti aj hnutel'ného majetku a iných majetkových hodnôt. Bližšie, hoci len náznakovo, sa budeme zaoberať predovšetkým arizačným procesom v právnohistorickom kontexte.

3. Pojem arizácia a relevantné poznámky k jej základnej normatívnej podstate

Za organickú súčasť protižidovskej politiky, chápanej v zmysle skutkov *de lege artis* ochudobňovania a vyvlastnenia židovskej minority, sa chápali nielen rôzne formy vyradovania zo sociálneho a hospodárskeho života, ale predovšetkým arizácie.

Pojem arizácie historiografia chápe v užšom i v širšom zmysle. V užšom význame ide o vyvlastnenie, resp. nútený predaj a následný prevod hnutel'ného i nehnuteľného majetku zo židovských vlastníkov na nežidov, vo vtedajšej terminológii označených ako árijcov.⁴⁰ V širšom zmysle chápeme arizáciu ako administratívny proces, realizovaný najprv župnými úradmi, potom ÚHÚ. Podľa vtedajšej oficiálnej slovenskej politiky sa chápala arizácia ako „moderný pojem, pod ktorým rozumieme činnosť majúcu za cieľ obmedzenie neúmerného počtu Židov v hospodárskom živote a postupné prenesenie hospodárskych funkcií do rúk kresťanov,“ ktorej cieľom „je vytvoriť silnú slovenskú strednú vrstvu, ktorá má kapitál a ktorá je preto taká významná pre národný život. Je celoslovenským záujmom, aby mnohí hospodársky podnikaví ľudia zbohatli.“⁴¹

Všeobecný historický kontext arizácií je dnes už v slovenskej historiografii dobre reflektovaný i na báze regionálneho detailného výskumu⁴² a z neho jednoznačne vyplynul poznatok, že arizátori pochádzali z rôznych spoločenských vrstiev, no vo všeobecnosti možno tvrdiť, že patrili najmä k popredným predstaviteľom HSLŠ a HG, ich rodinným príslušníkom alebo politickým sympatizantom. Mnohí z nich nadobudli arizačné výmery z dôvodu podania osobnej žiadosti a iní získali majetok len vďaka korupcii a úplatkárstvu a z dôvodu politického klientelizmu. Je v celku vhodné v tejto súvislosti zdôrazniť skutočnosť, že na rozdiel od arizácie prebiehajúcej v protektoráte Čechy a Morava, z ktorej finančne získali len osoby nemeckej národnosti, v Slovenskom štáte z konfiškácií arizovaného židovského majetku profitovali najmä Slováci,⁴³ pričom dominantným arizátorom zostal v prvom rade štát.⁴⁴

Arizačný proces z historického hľadiska (napr. podľa L. Hallona, L. Hubenáka a i.) sa člení na dve vývojové etapy: *evolučnú a revolučnú*.⁴⁵ Evolučná etapa je časovo vymedzená od marca 1939 do júla 1940 (po salzburské rokovania a prijatie druhého arizačného zákona), ktorej právnym základom bol prvý arizačný zákon (zákon č. 113/1940 Sl. z.). Ideovým základom uvedeného zákona sa stalo vytýčenie potrebného *numerus clausus* (§ 8 ods.1), a teda obmedzenie židovského vplyvu v slovenskom hospodárstve na 4 %, čo v skutočnosti zodpovedalo reálnemu pomeru Židov voči ostatnému obyvateľstvu.

Intervenciu štátu do vlastníckeho práva židovskej minority cestou arizácií možno rozdeliť podľa typologizácie⁴⁶ židovského majetku a právnej regulácie na majetok poľnohospodársky, majetok domový, ďalej na podniky a živnosti, vklady v bankách, hnutelnosti a iné druhy majetku, napr. akcie.⁴⁷ V dôsledku prebiehajúceho arizačného procesu vytvorila vláda špeciálne inštitúcie, ktoré sa zaoberali výlučne danou otázkou. Do septembra roku 1940 pôsobila Hospodárska úradovňa predsedníctva vlády, ktorej kompetencie prevzal následne už spomínaný ÚHÚ.

Prvotné formy arizácie načrtneme prijatím nasledujúcich právnych noriem. Skrytá forma arizácie sa prejavila už 15. marca 1939 prijatím nie príliš významného vl. nar. č. 19/1939 Sl. z. o vyslaní vládnych dôverníkov do podnikov, ktoré sa v praxi realizovalo necelé tri mesiace a oprávňovalo ministra hospodárstva z dôvodu verejného záujmu dosadiť do akéhokoľvek podniku vládneho dôverníka. Dňa 20. júna 1939 bolo uvedené nariadenie nahradené vl. nar. č. 137/1939 Sl. z. o o dôverníkoch a dočasných správcovch v priemyselných, obchodných a remeselných podnikoch a v iných majetkových podstatách. Táto právna norma sa mala aplikovať na všetky podniky bez rozdielu, ale v praxi sa uplatňovala najmä proti židovským podnikom. Na rozdiel od dôverníkov s kontrolnou funkciou, mali dočasní správcovia všetky kompetencie vlastníkov, ktoré im umožňovali podnik riadiť, zastupovať ho pred verejnými inštitúciami, pretože sa z dlhodobého hľadiska predpokladalo, že po nadobudnutí odborných skúseností podnik úplne prevezmú (išlo o potenciálnych arizátorov). Budúci arizátori museli kumulatívne spĺňať viaceré osobnostné predpoklady, a to slovenské štátne občianstvo, vek aspoň 24 rokov, mravnú spôsobilosť a odbornosť, pričom pred nástupom do úradu skladali novovyemenovaní dôverníci a dočasní správcovia sľub,⁴⁸ nakoľko išlo o verejné funkcie. V dôsledku už skôr spomínaného zmocňujúceho úst. zákona č. 210/1940 Sl. z. sa dňa 4. októbra 1940 prijalo vl. nar. č. 244/1940 Sl. z. o dôverníkoch a dočasných správcovch v priemyselných, obchodných a remeselných podnikoch a v iných majetkových podstatách Židov a právomoci okresných úradov a ministra hospodárstva sa presunuli na ÚHÚ⁴⁹ a predmetné ustanovenia neskôr takmer doslovne prevzal Židovský kódex (§ 216–232).

Napriek horeuvedenému, pôvodne prvé zásahy do podnikateľskej sféry, ktoré sa už otvorene a bezprostredne dotýkali židovských podnikov, obsiahlo vl. nar. č. 40/1939 Sl. z. zo dňa 30. marca 1939 o mimoriadnych zásahoch do oprávnenia hostinských a výčapných živností a vl. nar. č. 169/1939 Sl. z. zo dňa 11. novembra 1939 o revízií živnostenských oprávnení. Odnímanie koncesíí na prevádzkovanie hostinských a výčapníckych živností a dosadzovanie správcov do podnikov navrhovali okresné živnostenské spoločenstvá a vykonávali okresné a župné úrady. Dozor nad exekúciou rozhodnutí župných úradov koordinovali strážne hliadky policajného zboru.

Arizácia však z dôvodu slabej akcieschopnosti príslušných úradov stagnovala, navyše predmetné normy sa nevzťahovali na všetky druhy živností, a tak vládna garnitúra prijala dňa 25. apríla 1940 už spomínaný prvý arizačný zákon, t. j. zákon č. 113/1940 Sl. z. o židovských podnikoch a Židoch zamestnaných v podnikoch, ktorý predstavoval dôležitý sociálny i politický medzník v historickom vývoji riešenie židovskej otázky na Slovensku.⁵⁰ Židia mali byť postupne zbavovaní ich právnej subjektivity ako podnikateľov.

Na základe prvého arizačného zákona možno typologizovať arizáciu na:

- 1) úplnú verzus čiastočnú (§ 13 ods. 2),
- 2) nariadenú – vykonávanú dvomi spôsobmi – dobrovoľnú (malú, § 13 ods.
- 3) alebo nútenú (veľkú, § 4 ods. 2).

Arizácia na podklade prvého arizačného zákona vo všeobecnosti prebiehala tak, že pôvodný židovský vlastník postúpil podnik alebo svoj podiel v podniku „árijskému“ uchádzačovi za podmienok dohodnutých v spoločnej zmluve, v ktorej si strany určili výšku podielov na základnom imaní a podiel na zisku, ak sa neprevádzal podnik ako celok. Na rozdiel od arizácie, ktorá sa zavŕšila ihneď po prevzatí podniku „kvalifikovaným kresťanským uchádzačom“, proces likvidácie podniku podľa prvého arizačného zákona (§ 4 ods. 1.) sledoval cieľ realizovať úplný zánik podniku a odňať pôvodnému vlastníčkovi živnostenské povolenie. Likvidácia sa skončila až po uplynutí likvidačnej lehoty a vyplatením likvidačnej hodnoty podniku, ktorú v Bratislave s prihliadnutím na miestne pomery určoval mestský notársky úrad a v ostatných mestách župné úrady.⁵¹ Likvidačnú hodnotu podniku stanovili župné úrady s konečnou platnosťou (§ 4 ods. 5).

Na margo likvidácií tu uvedieme, že určenie likvidačnej hodnoty malo pôvodne patriť do kompetencie okresných súdov, no pôvodný návrh prvého arizačného zákona vtedajší prezident, Dr. Jozef Tiso, vetoval. Ústavno-právny výbor síce označil prezidentovu pripomienku za protiústavnú, (rozpor s § 74 ods. 1. ústavy – o správnom súdnictve) a nekvalifikovanú (župné úrady neboli po odbornej stránke pripravené na realizovanie odhadov nehnuteľností), ale neskôr svoje stanovisko po intervencii vlády zmenil a návrh prezidenta sa do definitívneho textu zákona nakoniec presadil.⁵²

Proces postupného vyvlastnenia sa začal na základe tzv. dobrovoľnej malej arizácie podľa (§ 13 ods. 3) prvého arizačného zákona,⁵³ ktorej podstatou bola zmienená zmluva o prevode podniku (závodu), uzavretá medzi pôvodným židovským vlastníkom a vybraným arizátorom – nežidom, ktorá sa potvrdzovala písomne pred verejným notárom. Podstatnými náležitosťami zmluvy o arizácii podniku (závodu) alebo jeho časti bolo o. i. určenie výšky podielov spoločníkov, ako aj ich podiel na zisku a spôsob splácania podielu nežidovského spoločníka. Predmetom prevodu zároveň nesmeli byť továrenské podniky, a teda podniky, ktoré zamestnávali viac ako 20 zamestnancov. Podmienkou uvedenej arizácie zostalo, aby nežidovský spoločník vlastnil väčšinový podiel, t. j. najmenej 51 % pôvodného židovského podniku. V praxi postihovala malá arizácia najmä väčšie podniky, ktoré árijský uchádzač nemohol z finančných dôvodov prevziať ako celok sám alebo v prípade nutnosti zabezpečenia nerušeného chodu prevádzky podniku (závodu) z dôvodu, ak árijský uchádzač nespĺňal odborné a kvalifikačné predpoklady.⁵⁴

Nútená, tzv. veľká arizácia podľa § 4 ods. 2 prvého arizačného zákona sa uskutočňovala pod metodickým usmernením Ministerstva hospodárstva na základe administratívneho rozhodnutia župného úradu, ktorý prikázal prevod podniku (závodu) „*kvalifikovanému kresťanskému uchádzačovi*“.⁵⁵ Árijskí uchádzači podávali žiadosti župnému úradu na úradnom tlačive, ku ktorému sa z dôvodu rasového preverenia „osobnej kvality“ uchádzača dokladal krstný list a krstný list manžela či manželky. Po preverení spoľahlivosti uchádzača vydal príslušný župný úrad rozhodnutie o arizácii alebo likvidácii podniku.⁵⁶

Právohistorickou konzekvenciou zostáva, že prvý arizačný zákon zbavil židovských obyvateľov spôsobilosti nadobúdať do vlastníctva nové podniky a byť samostatnými podnikateľmi (§ 1 ods.1). Výrazne sa ním obmedzila, hoci sa zatiaľ úplne nenegovala, spôsobilosť Židov byť subjektom vlastníckeho práva a práva podnikat' ako základného ľudského práva (§ 1 a 2). K vyvlastneniu však nedochádzalo na základe všeobecne uznávaného zákonného a spravodlivého spôsobu, pretože sa nerešpektoval verejný záujem, ustanovenia zákona a ani spravodlivá náhrada za odňatý židovský majetok, ako to vyžadovala

vtedy platná ústava a spomínaný zák. čl. XLI/1881. Z dôvodu nesplnenia týchto ústavných a zákonných podmienok potrebných k naplneniu obligatórnych požiadaviek pre vyvlastnenie, kvalifikujeme arizácie za „uzákonené krádeže“.⁵⁷

Treba taktiež zdôrazniť, že administratívny proces na základe prvého arizačného zákona prebiehal veľmi zdĺhavo a s komplikáciami, čo neostalo bez povšimnutia a kritiky zo strany Nemeckej ríše i slovenskej tlače.⁵⁸ Preto sa v dôsledku prevládajúcej verejnej mienky a skutočnosti, že prvý arizačný zákon nezasahoval do židovských podnikov továrenského charakteru, ktoré Židia vlastnili v početnom zastúpení, začal ľudácky režim zamýšľať nad novelizáciou zákona, ktorá by danú situáciu rýchlo a primerane vyriešil, čím vznikol priestor pre vznik druhého arizačného zákona, vl. nar. č. 303/1940 Sl. z. zo dňa 30. novembra 1940 o židovských podnikoch. Ten znamenal začiatok revolučnej etapy arizácie, ktorá vyústila v rokoch 1940–1942 do priameho poštátneia a expropriácie väčšiny židovského majetku.

Druhý arizačný zákon legálne a komplexne zafinancoval po prvýkrát pojem židovský podnik a iné právnické osoby v § 1 ods. 1 písm. a) až f). V prvom prípade sa arizovali podniky jednotlivcov, ktorí vlastnili Židia, definovaní v zmysle § 1 ods. 1 vl. nar. č. 63/1939 Sl. z.⁵⁹ Pokiaľ išlo o družstvá a akciové (účastinné) spoločnosti, boli židovské v prípade, ak spĺňali jednu z nasledujúcich podmienok: viac ako jednu štvrtinu správnej rady tvorili Židia alebo aspoň jedna polovica základného imania patrila Židom. Z uvedeného vyplýva, že mohli nastať dve vyhrtené situácie, kedy sa naplnila legálna definícia židovského podniku, a to, že v správnej rade nebol ani jeden Žid, ale základné imanie patrilo najmenej 51 % Židom alebo správnu radu tvorilo viac ako 25 % Židov, hoci základné imanie družstva alebo účastinnej spoločnosti patrilo v celosti nežidom. Pri verejnej obchodnej spoločnosti (v.o.s.) sa museli kumulatívne splniť dve požiadavky: aspoň polovica spoločníkov spadala pod definíciu v zmysle § 1 ods. 1 vl. nar. č. 63/1939 Sl. z. a zároveň im patrila minimálne polovica účasti na čistom zisku spoločnosti. Negatívne vymedzenie, že o židovský podnik nejde, mohlo teoreticky nastať v prípadoch, ak vo v.o.s. bolo viac ako 50 % židovských spoločníkov, ktorí dosahovali účasť na čistom zisku spoločnosti menej ako 50 % alebo naopak, ich účasť na čistom zisku predstavovala síce viac ako polovicu, no počet židovských spoločníkov nedosahoval potrebný počet. Aj napriek tomu sa daná situácia riešila v praxi čiastočnou arizáciou, núteným spolčením podľa § 5 písm. c).⁶⁰ Na rozdiel od v.o.s., pri komanditnej spoločnosti nemuseli byť kumulatívne splnené uvedené podmienky, ale stačilo, ak bola židovská aspoň polovica komanditistov a zároveň komplementárov alebo Židom patrila aspoň polovica účasti na čistom zisku spoločnosti. Pri spoločnosti s ručením obmedzením sa vyžadovali obdobné požiadavky ako pri družstve a akciovej spoločnosti a v prípade spolkov, fondov, nadácií, náboženských obcí a iných právnických osôb, tie sa považovali za židovské, ak Židia tvorili aspoň polovicu členov alebo podporovali židovské záujmy bez ohľadu na zloženie členov.⁶¹ V pochybnostiach ohľadom povahy podniku rozhodoval ÚHÚ.

Právny základ druhého arizačného zákona, t. j. úprava likvidácie a arizácie židovských podnikov, bol obsiahnutý v § 5 a nasl. Likvidáciou sa mala okrem vylúčenia Židov zo sociálneho a hospodárskeho života, ktorým uplynutím likvidačnej lehoty zaniklo automaticky živnostenské oprávnenie, dosiahnuť aj redukcia hospodársky prebytočných podnikov, pričom arizácia znamenala prevod židovského podniku alebo majetkovej účasti Žida na obchodnej spoločnosti na nežida za hodnotu určenú ÚHÚ. Podľa právnej formy podnikov a židovskej účasti rozoznávali viacero modelov arizácie, a to tzv. úplnú arizáciu alebo

100 % prevod židovského podniku/podielu na ňom na nežida za likvidačnú hodnotu podniku, ktorá sa určovala podľa miestnych pomerov buď na základe dohody strán, znalcom, za spoluúčasti súdu, Slovenskej revíziej a dôverníckej spoločnosti alebo orgánom ÚHÚ a pozostávala len z aktív podniku, pretože povinnosti prevádzateľa voči veriteľom ostali nedotknuté, ďalej tzv. čiastočná arizácia resp. čiastočný prevod židovského podniku/účasti na obchodnej spoločnosti na nežida so židovskou účasťou za všeobecnú hodnotu podniku, ktorú tvorili nielen aktíva, ale i pasíva prevádzateľa podniku. Nežid, resp. nový vlastník sa v znení druhého arizačného zákona označoval ako „prenajímateľ“, ktorý mal povinnosť riadiť bývalý židovský podnik ako „riadny obchodník“.

Pre úplnosť ešte dodajme, že na poľnohospodársky majetok a jeho poštátnenie sa vzťahovali viaceré právne predpisy, z nich najvýznamnejšími boli: prvý arizačný zákon a zákon č. 46/1940 Sl. z. o pozemkovej reforme z 22. novembra 1940. Uvedený zákon zakazoval Židom nadobúdať poľnohospodárske nehnuteľnosti (s výnimkou dedenia) aj ich prenájom či branie do prenájmu. Zrýchlenie celého arizačného procesu v poľnohospodárstve urýchlilo prijatie vl. nar. 93/1941 Sl. z. a k definitívnemu poštátneniu pre všetky poľnohospodárske nehnuteľnosti došlo ku dňu 16. mája 1942 vyhláškou Štátneho pozemkového úradu č. 231/1942 Úr. nov.⁶²

4. Židovský kódex a jeho vplyv na majetkovoprávne vzťahy

V období od 24. marca 1939 do 9. septembra 1941 sa do slovenského právneho poriadku prijalo osemdesiatšesť protižidovských právnych noriem, ktoré boli v mnohých prípadoch neprehľadné a vzájomne protirečivé. Z dôvodu usporiadania a unifikovania dovtedajších protižidovských predpisov Tukova vláda začala v druhej polovica roka 1941 vyvíjať zákonodarné úsilie smerujúce k ich kodifikácii a obsahovému zjednoteniu. Výsledkom týchto unifikačných legislatívnych snáh bolo prijatie vl. nar. č. 198/1941 Sl. z. zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov, vo všeobecnosti známejšie pod názvom *Židovský kódex* (ďalej len kódex), ktorý zavýšil kreovanie mimoriadneho právneho režimu pre Židov na Slovensku. Derogáciou tridsiatich šiestich demonštratívne uvedených protižidovských noriem a systematickým začlenením ich obsahu do kódexu sa *de facto* kodifikovalo celé dovtedajšie protižidovské zákonodarstvo.⁶³

K právnemu charakteru kódexu podotýkame, že nadobudol podľa § 270 účinnosť dňom vyhlásenia, teda 10. septembra 1941, kedy bol publikovaný aj v Slovenskom zákonníku. Opätovne sa nedodržala žiadna legisevakačná lehota, navyše, ak vezmeme do úvahy rozsah kódexu a mieru jeho závažnosti pre židovskú komunitu a konečnosť rozhodnutí, opatrení a iných úkonov vydávaných príslušnými orgánmi, znamenalo prijatie kódexu radikálny nedemokratický čin.

Vedúcou terminologickou axiómou kódexu bolo nanovo určiť pojem Žid, avšak už na rasovom princípe a prekonať tak prvotne legislatívne nedokonale ukotvenú a dodnes diskutabilne prijímanú konfesionálnu zásadu zavedenú a obsiahnutú vo vl. nar. č. 63/1939 Sl. z. V nadväznosti na derogovaný druhý arizačný zákon kódex v § 4 prakticky prevzal jeho definíciu židovských združení.

Samotný kódex obsahoval 270 paragrafov, systematicky začlenených do všeobecných ustanovení a ďalších dvanástich častí. V prvej časti s názvom Osobné postavenie sa v dvanástich hlavách upravovali otázky evidencie, označovania, manželského a mimomanžel-

ského pohlavného styku, pracovnej povinnosti, zamestnávania, vylúčenia Židov z verejných funkcií, volebného práva, verejných služieb, slobodných povolání, ďalej obmedzenia osobnej, domovej slobody i listového tajomstva, tlače, zhromažďovacieho a združovacieho práva, náboženskej slobody, práva na vzdelanie a i. Druhá časť upravovala oblasť židovských majetkovoprávných vzťahov, následne tretia časť pojednávala o vylúčení Židov zo štátnych alebo iných verejných služieb. Najväčší priestor (§ 110 až 214) sa venoval práve arizačnému procesu, t. j. oblasti súpisu, prevodu, výkupu a odpredaju majetku, výkonu pozemkovej reformy, prevodu židovských podnikov a ostatných nehnuteľností i hnutel'ných vecí. Najkratšia piata časť obsahla § 215, ktorým sa pri ÚHÚ zriadil Fond pre podporu vyst'ahovalecva Židov. Správa majetku, postavenie dočasných správcov a dôverníkov boli obsiahnuté v šiestej časti. Siedma časť upravovala znášanie nákladov revízie, kontroly a ustálenia všeobecnej a likvidačnej hodnoty pri arizovaných a likvidovaných podnikoch. Predpisy vo veciach daňových a poplatkových regulovala ôsma časť a posledné štyri časti pojednávali o prezidentských výnimkách, oslobodeniach a spoločných, prechodných a záverečných ustanoveniach, kde sa demonštratívne vymenovali niektoré súdobé právne predpisy, ktoré sa prijatím kódexu derogovali.

Majetkové postavenie Židov upravovala už spomínaná druhá časť kódexu, ktorá zakázala v § 57 Židom a židovským združeniam nadobúdať vlastnícke a iné vecné práva k nehnuteľnostiam (okrem prípadov dedenia) a živnostenské oprávnenia (§ 58). Na disponovanie so židovským majetkom, ktorého hodnota prevyšovala 500 Ks sa vyžadovalo písomné povolenie ÚHÚ (§ 59 až 61). Ustanovenia týkajúce sa obmedzenia nakladať s peňažnými hotovosťami a cennými papiermi sa v kódexe tematicky členili na päť oblastí: hotovosť a vkladné knižky (§ 62 a 63), viazané účty (§ 64 až 67), úschova (§ 68 až 72), obmedzenie výberov (§ 73 až 75) a trestné ustanovenia (§ 76). Iné majetkové obmedzenia sa dotýkali najmä nároku Židov na výplatu štátneho príspevku k dôchodkom (§ 77), ich spôsobilosti držať niektoré hnutel'né cenné veci (§ 78), ďalej výpovedí nájomných zmlúv židovským fyzickým osobám a združeniam (§ 79 a 80) a zrušenia arendálnych zmlúv, ktorými nežidia prenajímali Židom poľnohospodárske nehnuteľnosti (§ 81 až 83). S vlastníckym právom úzko súvisiaci inštitút držby bol upravený ešte v prvej časti, XII. hlavne pod názvom Iné obmedzenia. Židia nemohli napr. držať zbrane (§ 51), oprávnenie viesť motorové vozidlá (§ 53) rádioprijímače a rádiovysielače (§ 55).

Štvrtá, najrozsiahlejšia časť kódexu pojednávala o arizačnom procese s názvom Prevod majetku. Obsahovala v § 110 až 114 najmä podmienky súpisu majetku vo vlastníctve Židov, ich nežidovských manželov a židovských združení v tuzemsku aj v cudzine, ďalej spätný výkup nehnuteľností kúpenými na exekučnej dražbe Židmi (§ 115 až 140) a následnú povinnosť vrátiť zisk, nadobudnutý odpredajom týchto nehnuteľností, zakotvenú v § 141 až 149. IV. hlava IV. časti kódexu podrobnejšie popisovala aj výkon pozemkovej reformy (§ 150 až 166) a taktiež samotný prevod viacerých kategórií nehnuteľného a hnutel'ného židovského majetku, a to konkrétne: prevod židovských podnikov (§ 167 až 190), prevod ostatných nehnuteľností (§ 191 až 204), výkup poľnohospodárskeho inventára (§ 205 a 206) a prevod iných hnutel'ností (§ 207 až 214).⁶⁴

4.1 Arizácia a likvidácia židovských podnikov podľa Židovského kódexu

Uviedli sme už, že pri legálnej definícii židovského podniku a závodu v § 167 vychádzal kódex zo znenia druhého arizačného zákona (§ 1 ods. 1), pričom obchodné spoločnosti

(zriadené pôvodne podľa stále platného obchodného zákonníka, zák. čl. XXXVII/1875) a iné právnické osoby subsumoval pod jeden pojem – *židovské združenia*. Povinnosti týkajúce sa označovania podnikov (§ 168) a kompetencií ÚHÚ pri ich likvidácii a prevode (§ 167 až 190) ostali nedotknuté a prevzali sa podobne z príslušných ustanovení druhého arizačného zákona takmer doslovne.⁶⁵ Z chronologického hľadiska môžeme administratívny postup pri arizácii (nazvaný podľa IV. časti kódexu ako prevod) a likvidácii podnikov prebiehajúci na základe kódexu rozdeliť na tri fázy: *prípravná, rozhodovacia, určenie a prevod hodnôt*.⁶⁶

V *prípravnej fáze* sa pod gesciou ÚHÚ v súčinnosti s bezpečnostnými orgánmi a mocenskými štruktúrami (HSEŠ, Hlinkovej gardy a Deutsche Partei) najmä zhromažďovali žiadosti a preverovali ekonomické a sociálne pomery potenciálnych arizátorov, či už išlo o fyzické alebo právnické osoby. Po získaní dostatočných údajov o konkrétnych uchádzačoch sa v *rozhodovacej fáze* na dotknutý židovský podnik uvalila dočasná správa (§ 222 až 232), prostredníctvom ktorej sa budúci arizátor mohol bližšie zoznámiť s činnosťou podniku a nadobudnúť dostatočnú prax. Na záver druhej fázy vydal ÚHÚ rozhodnutie, na základe ktorého sa mal podnik podľa § 170 písm. a) buď zlikvidovať, alebo sa nariadil prevod celého podniku alebo časti jeho majtkovej podstaty. Podľa § 170 písm. b) až e) mohli v praxi nastať nasledujúce štyri situácie:⁶⁷

- 1) úplná arizácia (chápaná ako prevod) židovského podniku za likvidačnú hodnotu bez účasti pôvodného židovského vlastníka (§ 170 písm. b);
- 2) úplná arizácia (prevod) židovského podniku za všeobecnú hodnotu s účasťou pôvodného židovského vlastníka (§ 170 písm. c);⁶⁸
- 3) čiastočná alebo úplná arizácia (prevod) podielu (vo vtedajšej terminológii označená ako účasť) v obchodnej spoločnosti za všeobecnú hodnotu (§ 170 písm. d);⁶⁹
- 4) čiastočná arizácia (prevod) podielu vo verejnej obchodnej alebo komanditnej spoločnosti za všeobecnú hodnotu, pri vstupe nového spoločníka do spoločnosti (§ 170 písm. e).⁷⁰

Až v *tretej fáze* ÚHÚ určoval v súlade s § 171 likvidačnú hodnotu podniku alebo jeho časti i všeobecnú (obecnú) hodnotu podniku alebo jeho časti vypočítanú z ustálenej likvidačnej hodnoty po odrátaní pasív.⁷¹ Pasíva podniku (§ 172) sa zisťovali na základe vyhlášky uverejnenej v Úradných novinách, ktorou sa veritelia v 15-dňovej lehote vyzvali na prihlásenie pohľadávok. V prípade, že svoje pohľadávky v stanovenej lehote neprihlásili, nárok na uspokojenie veriteľov z majtkovej podstaty podniku *ex lege* zanikol (§ 175). Arizátorovi sa tak zabezpečil nerušený priebeh arizácie i právna istota, že na dlhy vzniknuté po prevode podniku sa nebude prihliadať.

Výsledkom tretej fázy bolo následne vydanie rozhodnutia o povolení prevodu podniku, ktoré malo viacero právnych účinkov. V prípade úplnej arizácie mal arizátor - nadobúdateľ v súlade z § 176 kódexu povinnosť v lehote do 120 dní od doručenia príslušného rozhodnutia zložiť do depozitu príslušného okresného súdu celú sumu zodpovedajúcu likvidačnej hodnote podniku. Súd následne *ex offio* podal návrh na zápis jeho vlastníckeho práva do pozemkovej knihy a zo súdneho depozitu následne Židovi – „*prevoditeľovi*“ (§ 170 a nasl.) vyplatil likvidačnú hodnotu podniku v sume zodpovedajúcej 80 % celkovej likvidačnej hodnoty. Ostatných 20 % súd poukázal podľa § 177 kódexu na účet všeobecnej pokladničnej správy. Na druhej strane prevádzateľ mal záväzok odovzdať podnik nadobúdateľovi bezodkladne. Ak na nadobúdateľa prešli pohľadávky prevádzateľa z dôvodu ich výslov-

ného prevzatia alebo prihlásenia veriteľmi v stanovenej lehote, ÚHÚ mohol arizátorovi na jeho žiadosť kvôli uspokojeniu predmetných pohľadávok nariadiť splátkový kalendár, najviac na obdobie piatich rokov. Odlišnú právnu úpravu obsahoval kódex v § 178 a nasl., ktorý upravoval prevod podniku alebo jeho časti s účasťou Žida – „*prevoditeľ a*“. V danom prípade ÚHÚ neurčoval likvidačnú, ale už spomínanú všeobecnú hodnotu podniku. Židovský podnik až do jej úplného vyplatenia podliehal kontrole ÚHÚ, ktorý pri zistení porušovania povinností naň mohol uvaliť dočasnú správu. Ďalšie oprávnenia ÚHÚ, týkajúce sa udeľovania čiastočných a úplných dišpenzov nekvalifikovaným arizátorom, ktoré obchádzali živnostenské predpisy, upravoval § 179 ods.1 a 2 zhodne s ustanoveniami druhého arizačného zákona. Napokon § 179 ods. 4 ustanovil, že následkom vydania rozhodnutia o nariadení prevodu podniku je i zánik živnostenského oprávnenia pôvodného židovského vlastníka, aj napriek tomu, že ho získal podľa platných ustanovení živnostenského zákona (zákona č. 259/1924 Zb. z. a nar.).

Pre komplexnosť spracovania danej problematiky neopomenieme (hoci len v krátkosti) i prevod ostatných nehnuteľností, upravený v § 191 až 204 kódexu. Na vymedzenie pojmu ostatné nehnuteľnosti použil zákonodarca negatívnu formuláciu (§ 191 ods. 2), t. j. za ostatné nehnuteľnosti sa považovali všetky nehnuteľnosti Židov a židovských združení okrem podnikov a poľnohospodárskych nehnuteľností. V dôsledku vyhlášky vlády č. 238 zo dňa 30. októbra 1941 prešli tieto do vlastníctva štátu, ktorý ich prostredníctvom ÚHÚ držal a disponoval s nimi. Síce mal štát za predmetnú konfiškáciu nehnuteľnosti v súlade s § 196 zaplatiť pôvodným židovským vlastníkom náhradu, zo znenia § 200 jasne vyplynulo, že predmetná náhrada sa do rúk Židov nikdy nedostane. Štát totiž mal v súlade so spomínaným § 200 povinnosť ju vložiť do depozitu súdu, ktorý ju primárne použil na uspokojenie pohľadávok, dávok, poplatkov, daní a následne zvyšnú časť poukázal na účet Fondu pre podporu vyst'ahovalectva Židov.

V nasledujúcich riadkoch sa ešte stručne zmienime aj o právnej úprave, týkajúcej sa prevodu hnutel'ných vecí obsiahnutej v § 207 až 214 kódexu, ktorá oprávňovala ÚHÚ na zaistenie⁷² a nariadenie núteného odpredaja hnutel'ných vecí vo vlastníctve Židov a židovských združení za všeobecnú hodnotu, určenú znalcom s prihliadnutím na obvyklú kúpnu cenu a opotrebenie vecí. Z pôsobnosti kódexu sa vyňali veci potrebné k bohoslužbe, pobožnosti, náboženským obradom, rodinné fotografie, čestné odznaky, predmety potrebné k prevádzke povolania alebo živnosti, kuchynský a domový nábytok, šatstvo, lieky a iné zdravotnícke pomôcky, potraviny a kurivo postačujúce na jeden mesiac, živý a mŕtvy inventár (§ 207 ods. 3). Na základe prevzatia právoplatného výmeru o nútenom odpredaji hnutel'ných vecí (§ 211) získal nežidovský nadobúdateľ nárok na prevzatie hnutel'ných vecí do držby a k prevodu vlastníckeho práva k scudzenej hnutel'nej veci došlo odovzdaním (*traditio*).

Záver

Výsledky výskumu právnohistorickej vedy vždy mali a majú charakter konštrukcií, vytvorených racionálnym selektívnym výberom z celistvého obrazu minulosti (historických udalostí) s cieľom podať relatívne objektivizujúce odpovede či hypotézy na položené otázky. Záverečné slová sa pokúsia naplniť uvedený zámer cestou nižšie uvedených niekoľkých téz, ktoré chápeme ako východisko pre budúci výskum.

Prvou z nich je primárny základ právneho poriadku, v ktorom počas celej existencie Slovenského štátu nedošlo (ani sa nepripravovalo) k výraznejšej programovej zmene ideových východísk súkromného práva, ktoré by boli v značnom rozpore či protiklade s jeho predchádzajúcim a bezprostredne nadväzujúcim historickým vývojom. Fašistický socializmus (i nemecký nacionálny socializmus) bol nasmerovaný navonok na záujmy národa, nie istej osobitnej triedy. Bol (chcel byť konkrétne na Slovensku) určitou formou korporativistického štátu, dokonca ľudového, ale so štátno–kapitalistickou podstatou. Vláda mala hrať aktívnu úlohu v riadení ekonomiky, avšak na rozdiel od Marxovho socializmu nemal štát prevziať výrobné prostriedky, teda stať sa ich vlastníkom znárodnením či poštátnením. Naopak, súkromné vlastníctvo a jeho znaky i jeho status ako vecného práva zostali zachované a zároveň zostala zachovaná aj dispozícia (pohyb) vlastníctva.⁷³

Zatiaľ čo majetkové zásahy voči židovským občanom boli často verejnosťou chápané a čiastočne aj prijímané ako protikapitalisticky zameraný prejav istej „nápravy“ historickej i sociálnej nespravodlivosti a krivdy, židovský kódex (aj ďalšie protizidovské normy) slovenská verejnosť prijala s rozpakmi a v konečnom dôsledku ho odmietla. Na margo zložitej situácie arizácií k vyššie uvedenému ešte podotýkame najmä zahraničnej právnej histórii málo známu skutočnosť, že arizácia na Slovensku niesla sociálne a historicky podmienený titul: odstránenia bývalých krívd, spôsobených na nemajetnom slovenskom ľude. Taktiež však osobitne zdôrazníme jej podstatnú ľudskoprávnu dimenziu: protizákonnosť, protiprávnosť a nemorálnosť arizácií voči Židom, ktoré viedli najskôr k strate ich právnej subjektivity, spolu s tým k ich pauperizácii, vyčleneniu zo spoločnosti, a nakoniec k deportáciách a fyzickému likvidovaniu.

Avšak historickou pravdou zostáva, že postupné obmedzovanie vlastníckeho práva Židov dokonané samotným vyvlastnením vykazovali flagrantný odklon od ochrany, zásady nedotknuteľnosti a slobody vlastníctva, cez jeho obmedzenie a následným vyvlastnením jeho popretie, pričom špecifické črty samotného arizačného procesu na Slovensku je nutné zohľadniť v širších historicko–spoločenských súvislostiach stredoeurópskeho antisemitizmu i vojnového konfliktu II. svetovej vojny.

Druhou tézou je zistenie, že samotný veľmi extenzívne poňatý komplex noriem rasového, osobitne protizidovského zákonodarstva v zmysle *lex specialis*, ktoré sa koncipovali mimo rámca všeobecného súkromného práva, negovali základné ľudské práva a slobody nielen Židov, ale aj Rómov a iných etnických či iných skupín. Pre tieto skupiny obyvateľstva sa tak ako dôsledok hlboko zakoreneného antisemitizmu, propagandy nacistickej rasovej ideológie a absentujúcej ústavnej ochrany života, slobody a majetku bez ohľadu na rasu a etnickú príslušnosť,⁷⁴ utvoril diskriminačný právny režim, ktorý, ako sme už uviedli, zásadne negoval ústavné princípy ochrany vlastníctva, teda aj princíp jednotného typu vlastníckeho práva, a limity slobody vlastníctva, t. j. že vlastnícke právo rovnako zaväzuje i oprávňuje všetky subjekty bez ohľadu na pohlavie, farbu pleti, rasu, jazyk, vieru, náboženstvo, politické, či iné zmýšľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné postavenie.⁷⁵

Ako relevantnú historickoprávnu poznámku považujeme zdôrazniť prevažný charakter protizidovského zákonodarstva vo formálnom prameni práva – zmocňovacieho zákonodarstva vlády, na základe ktorého (v zmysle § 44 ústavy) vláda prijala početné protizidovské normy. Význam jej zákonodarstva vo veciach arizácií následne posilnil úst. zákon č. 210/1940 Sl. z. Uvedená delegácia legislatívnych právomocí zo snemu na vládu pro-

stredníctvom inkriminovaného zmocňovacieho zákonodarstva priznala nariadeniam vlády s mocou zákona rovnakú právnu silu ako zákon, čo z legislatívno-technického hľadiska znamenalo radikálne, ale efektívne riešenie, a ktoré vyriešenie židovskej otázky, vrátane arizácií, účinne urýchlilo. Z pohľadu nastoleného totalitného režimu konštituovanie zmocňovacieho zákonodarstva má nasledovnú konzekvenciu: napriek tomu, že ústava v § 6 zverila zákonodarnú iniciatívu výlučne snemu, prenos zákonodarných kompetencií na výkonný orgán bol jednak prejavom porušenia ústavnosti, legality a princípu výlučnosti zákonodarnej kompetencie snemu a taktiež sa stal manifestom destabilizácie del'by a kontroly moci v štáte. Popretie trojdelenia štátnej moci výrazne naštrbilo aj právny princíp nezlučiteľnosti a nezávislosti jednotlivých orgánov verejnej moci, právny systém b'zď a protiváh a podobne aj princíp obmedzenej vlády a princíp legality realizácie právomocí štátnych či verejnoprávných orgánov, ktorých výkon sa uskutočňuje len na základe zákona a len v jeho medziach. Vláda získala neobmedzené kompetencie v celom arizačnom procese, ktoré dokonca následne v § 2 ods. 1 vl. nar. č. 222/1940 Sl. z. preniesla na osobitnú inštitúciu na úrovni púheho výkonného štátneho orgánu – na ÚHÚ.

Predloženou stručnou analýzou (ktorá si nerobí nárok na úplnosť a originalitu) ústavy a vybraných právnych noriem protižidovského zákonodarstva, pojednávajúcich o majetkovoprávnom postavení Židov a arizačnom procese, sme dospeli k tretej téze, že úprava vlastníckeho práva Židov ignorovala právny titul vlastníckeho práva (*titulus*) a spôsob jeho prevodu (*modus*), t. j. spôsobu nadobudnutia a zániku vlastníckeho práva, hoci ho ústava jednoznačne v § 79 ods. 2 garantovala pre všetkých občanov. Dôkazom nášho tvrdenia je skutočnosť, že ústavný systém Slovenského štátu, odkazujúci na kresťansko-konzervatívne hodnoty a smerujúci k silným autoritatívnym a národno-sociálnym prvkom, židovstvo degradoval právne, majetkovo i spoločensky voči slovenskej, kresťanskej väčšine. Hoci znením § 81 ods. 1 ústavy sa garantovala právna ochrana takých základných ľudských práv ako život, sloboda a majetok bez rozdielu pôvodu, národnosti, náboženstva a povolania, rovnosť právnej subjektivity a spôsobilosti na tieto a iné práva, opierajúc sa o § 81 ods. 2 ústavy, sa napokon cestou protižidovskej legislatívy negarantovala všetkým občanom. Spomenuté normy umožnili v historickej realite právnych a spoločenských vzťahov židovskú komunitu postupne v arizačnom procese pauperizovať a odňať jej vlastnícke právo na takmer celú majetkovú podstatu i právo slobodne podnikat'. Podobne sa ďalšími protižidovskými normami narušil aj rovnoprávny spoločenský, osobný status občanov a napokon sa Židom odňalo aj jedno z najzákladnejších ľudských práv, a to právo na život.

Naše pojednanie ukončíme krátkou historickou vsuvkou o dileme poarizačných reštitučných nárokov, keď povojnové zákonodarstvo reflektovalo uvedenú zložitú spoločenskú a ľudsko- a ústavnoprávnu situáciu a hľadalo isté právne riešenia.⁷⁶ Tie sa zakladali na princípe úplného obnovenia právnej subjektivity a reštituovania vlastníckeho práva, majetkových pomerov Židov na právnom stave spred 29. septembra 1938. Nariadenia SNR vydané po 1. 9. 1944 a v r. 1945⁷⁷ však neobsahovali na rozdiel od dekrétu prezidenta republiky č. 5/1945 Zb. ustanovenie o vrátení majetku, ktorý bol nadobudnutý v dôsledku národnostnej, rasovej a politickej perzekúcie (išlo o všeobecný reštitučný princíp), ale stáli na antifašistickom správaní sa počas vojny. Určili tiež, že arizovaný majetok má byť daný pod národnú správu s výnimkou jeho nadobudnutia štátom (alebo inou verejnoprávnou korporáciou), pričom majetok slúžil štátnym a verejným účelom, v tom prípade sa národná správa vo vzťahu k tomuto pôvodne arizovanému majetku nezavádzala.

Novým spoločným riešením sa stalo prijatie zákona č. 128/1946 Zb.,⁷⁸ ktorý zjednotil úpravu reštitúcií na území ČSR. Na rozdiel od dekrétu prezidenta ČSR č. 5/1945 Zb., ktorý ustanovoval *restitutio statu quo ante* vo vzťahu ku každému majetkovému prevodu, ktorý bol uskutočnený po 29. septembri 1938 pod tlakom okupácie alebo národnej, rasovej alebo politickej perzekúcie, zákon obsahoval závažnú zmenu, vlastne výnimku z tejto zásady (§ 1). Totiž, ak takýto majetok prešiel na osobu štátne spoľahlivú a ďalej, že bude preukázané, že k majetkovému prevodu alebo k inému majetkovo – právnomu konaniu došlo za primeranú odplatu, a to buď z podnetu pôvodného vlastníka (oprávneného) alebo prevažne z jeho záujmu (napr. ochrany majetkovej podstaty pred jej znehodnotením či úplným zničením), v uvedených prípadoch sa takýto majetok, ktorý bol pôvodne vo vlastníctve osoby prenasledovanej z národnostných, náboženských či rasových dôvodov, nevracal. V slovenských podmienkach sa toto ustanovenie vzťahovalo na právne konania, ktorými získala osoba spĺňajúca tieto podmienky majetok z arizácie na základe niektorého z právnych úkonov podľa príslušných predpisov – t. j. ak sa jednalo o a) prevod, b) prechod majetku, c) vykúpenie a došlo k tomu za primeranú odplatu. Historická sociálna a majetková spravodlivosť bola, možno povedať, obnovená tým, že dotyčná osoba národnostne Slováč, zostala podľa zákona č. 128/1946 Zb. osoba štátne spoľahlivá a mala tým potvrdené vlastnícke právo k majetku, ktorý arizovala.

Nevracala sa tiež pôda z arizácie, ak túto pôdu nadobudla osoba, výkonný roľník, ktorý sa neexponoval za fašizmu, neprevinil sa proti záujmom ČSR a českého a slovenského národa, preukázal tieto skutočnosti úradnými potvrdeniami, ktorý hospodáril na pôde, bol na nej existenčne závislý a nemal viac ako 15 ha pôdy. Pôda sa tiež nevracala pôvodnému vlastníkovi, ak na vrátenej pôde nehospodáril (§ 6 ods. 3 zák. č. 128/1946 Zb., v znení zák. č. 79/1948 Zb.).

Ustanoveniami, ktoré boli výnimkami z týchto zásad a riešení, sa *ergo* legalizoval majetkový stav pre slovenských roľníkov a drobných živnostníkov, ktorý reparoval isté krivdy z predchádzajúceho obdobia, avšak za podmienok, že neboli exponovanými osobami v slovenskom fašistickom režime a že tieto majetkové hodnoty nadobudli prevodom, výkupom za určenú zákonnú odplatu, čím sa aplikovala už spomenutá tzv. antifašistická výhrada.

Poznámky

- ¹ Štúdia je výsledkom riešenia projektu VEGA č. 1/0549/15 s názvom: Právne postavenie Židov na území Slovenskej republiky v rokoch 1939–1942 so zreteľom na niektoré vybrané oblasti právnej úpravy v stredo-európskom kontexte.
- ² Článok 20 ods. 1 Ústavy SR: „Každý má právo vlastniť majetok. Vlastnícke právo všetkých vlastníkov má rovnaký zákonný obsah a ochranu.“
- ³ Pomenovanie Slovenský štát je v súlade so zákonom č. 1/1939 Sl. z. o samostatnom Slovenskom štáte (účinný od 14. marca 1939) až do prijatia oficiálneho názvu Slovenská republika úst. zákonom č. 185/1939 Sl. z. o ústave Slovenskej republiky (účinný od 31. júla 1939). Obe označenia používa súčasná slovenská historiografia v synonymickom význame. Pre exaktnosť a štylistickú jednotu preferujeme pomenovanie Slovenský štát, ktorý vtedajší ľudský režim najčastejšie pri označovaní vlastnej štátnosti používal.
- ⁴ Ústavnoprávnu ochranu slobody vlastníctva otriaslo pôvodné znenie zákona č. 669/2007 Z. z. o jednorazových mimoriadnych opatreniach v príprave niektorých stavieb diaľnic a ciest pre motorové vozidlá. Podľa nálezu Ústavného súdu SR sp. zn. PL. ÚS 38/03 nie je rovnosť obsahu a ochrany vlastníckeho práva absolútna a jej prípadná nerovnosť môže byť ústavne akceptovateľná v prípade jej objektívneho a rozumného zdôvodnenia, t. j. medzi legitímnym cieľom a prostriedkami prijatými na jeho dosiahnutie musí existovať vzťah proporcionality. Ďalší nález Ústavného súdu SR sp. zn. PL. ÚS 19/09, vo vzťahu k predmetnému

- zákonu rozhodol o nesúlade s Ústavou SR a Dodatkovým protokolom k Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd, čím stratili účinnosť tie ustanovenia cit. zákona, ktoré umožňovali výstavbu na cudzom pozemku, z dôvodu, že „napadnuté ustanovenia vytvárajú ústavné neakceptovateľnú nerovnosť medzi vlastníckymi pozemkami (...) umožňujú stavbu na cudzom pozemku bez právneho titulu, čo nie je v súlade s právom na pokojné užívanie majetku (...) naruša del'bu moci medzi zákonodarnou mocou na jednej strane a výkonnou a súdnou mocou na strane druhej“.
- 5 § 109 ods. 2 zákona č. 121/1920 Zb. z. a n. však pripúšťal, že ak zákon stanoví, že sa náhrada poskytnúť nemá, vyvlastnenie bolo možné aj bez tejto náhrady. Uvedená úprava (vo vzťahu vlastnícke právo – verejný záujem) bola v prospech verejného záujmu a umožnila aj prvú pozemkovú reformu a podobne aj viaceré vyvlastňovacie zásahy podľa dekrétov prezidenta republiky v r. 1945.
- 6 Išlo o pôvodný uhorský a na Slovensku záväzný právny predpis určujúci podmienky a postup vyvlastnenia. Jeho prijatím však predchádzal prvý zákon o vyvlastnení, zák. čl. LV/1868 z 9. decembra 1868.
- 7 Pojem Žid uvádzame v celej štúdií s veľkým začiatočným písmenom vychádzajúc z etnickej príslušnosti. Hoci vtedajšie právne predpisy boli až do 9. septembra 1941 založené na viac-menej konfesionálnom princípe a používali pojem žid s malým začiatočným písmenom, ich zrušením a následnou rekodifikáciou do ucelenej právnej úpravy vl. nar. 198/1941 Sl. z. sa zaviedlo rasové vymedzenie pojmu Žida, výlučne ako príslušníka izraelského národa.
- 8 Por. Deklarácia práv človeka a občana 1789. Článok 1. Ľudia sa rodia slobodní a vo svojich právach sú si rovní. Spoločenské (sociálne) rozdiely sú oprávnené, iba ak ide o všeobecné dobro (!).
- 9 „Myšlienku demokracie je treba preniesť a prehĺbiť i na pole hospodárske a sociálne tak, aby rozdelenie národného dôchodku medzi všetko obyvateľstvo bolo čo najrovnomennejšie a aby život každého občana bol ľudský a dôstojný“. Citovaný bod II/5 Vianočnej dohody (Bratislava, december 1943). In: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*. II. Bratislava, 1998, s. 320–321.
- 10 Podobne možno chápať aj vlastnícke zásahy po vojne v obsahu niektorých nariadení SNR a dekrétov prezidenta ČSR.
- 11 Korene antisemitizmu (vo všeobecnosti sa označuje za antipatiu voči Semitom) nachádzame až v antike. V kontexte slovenských dejín siahajú prvé zmienky o antisemitizme už do prvých storočí Uhorského kráľovstva. Z dôvodu majoritnej antipatie nemali Židia právo vlastníť pôdu, ani právo slobodne sa usadzovať, nakoľko nepoživali rovnoprávny status s domácim obyvateľstvom a žili na okraji (v getách) súdobej spoločnosti. Okrem toho si prešli neľahkými obdobiami pogromov, prenasledovania a obmedzovania v (poľno)hospodárstve, čo ich prinútilo zamerať sa na obchodovanie s peniazmi, pre ktoré mali povest' vykorisťovateľov a úžerníkov. V druhej polovici 19. storočia sa im v rakúsko-uhorskej monarchii podarilo získať rovnoprávne postavenie a zároveň sa im začalo dariť v podnikaní a úspešne sa rozvíjať v slobodných povolaniach. Ich hospodársky vplyv preto postupne narastal. S nástupom I. ČSR sa Židia ocitli v období relatívnej finančnej prosperity, ktorá odštartovala vlnu nemalej závidosti a nespokojnosti slovenskej majority. Existencia II. ČSR priniesla militaristickú politiku (zatiaľ ešte nie vo forme prijatej legislatívy negujúcej vlastníckeho právo ale napriek tomu reálnych útokov na život, zdravie aj majetok) radikalizujúcej sa HSEs v úzkej spolupráci s Deutsche Partei a Hlinkovej gardy i prvotné narušenie vlastníckych vzťahov prostredníctvom nariadenia o tzv. postrku Židov z iniciatívy Dr. Jozefa Tisa, ktoré naznačili totalitnú axiómu budúceho štátu pri neodkladnom riešení otázky osobného a majetkového postavenia slovenskej židovskej komunity. Zmienené tendencie náboženského, sociálneho, ekonomického i hospodárskeho antisemitizmu voči Židom, započaté už v uhorských stredovekých dejinách, sa postupne vyostrovali a napokon kulminovali až v období Slovenského štátu. Pozri NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku: obdobie autonómie (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939)*. Dokumenty III. zväzok, Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, Židovská náboženská obec, 2001, s. 228–230; NIŽŇANSKÝ, E.: *Nacizmus, holokaust, slovenský štát*. Bratislava: Kalligram, 2010, s. 184–185; LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Reprint. Bratislava: Iura edition, 2002, s. 173–174. Priamo k postaveniu Židov na Slovensku v I. ČSR: HRADSKÁ, K.: Postavenie Židov na Slovensku v prvej československej republike. In HOENSCH, J. K. – BIMAN, S. – LIPTÁK, L. (eds.): *Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1999, s. 131–138.
- 12 K právnym zásahom voči Židom v období autonómie pozri ZAVACKÁ, K.: Právne prostriedky zásahov proti židovskej komunite v priebehu autonómie Slovenska. In *Zborník z konferencie: Židovská komunita na Slovensku v období autonómie v porovnaní s vtedajšími udalosťami v Rakúsku*. FFUK 5. 11. 1998. Bratislava, Inštitút judaistiky UK Bratislava, 2000. Tiež prípadne KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*. Praha: Archa, 1991, s. 35; NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku: obdobie autonómie (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939)*. Dokumenty III. zväzok, s. 228–230; NIŽŇANSKÝ, E.: Nacizmus, holokaust, slovenský štát, s. 45–47.
- 13 HALLON, L.: Arizácia na Slovensku 1939–45. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, r. 15, č. 7, s. 148–160; KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie*, Bratislava: Archa, 1991, s. 7–18.
- 14 Kolektívna zodpovednosť všetkých Židov sa odôvodňovala evanjeliom Mt 27, 25: „Jeho krv na nás a na naše deti!“
- 15 MEŠŤAN, P.: Svetonázorové príčiny antisemitizmu na Slovensku. In MAJKÚTOVÁ, A. (ed.): *Fenomén holokaustu, ideové korene, príčiny, priebeh a dôsledky: Zborník z medzinárodnej vedecko-odbornej konferencie konanej dňa 27.–28. marca 2008 pod záštitou podpredsedu vlády SR pre vedomostnú spoločnosť, európske záležitosti, ľudské práva a menšiny Dušana Čaploviča*. Bratislava: Ševt a.s., 2008, s. 134–135.

- 16 Ku vzniku Slovenského štátu nadobudli Židia prevažnú väčšinu v slobodných povolaniach, v advokácii, notárstve, lekárstve, ale aj medzi veterinármi, technikmi a inžiniermi; v ich vlastníctve bolo 100 % priemyselných liehovarov, 80 % drevárskych a takmer 50 % družstevných podnikov, 38 % plá a 21 % živnostenských koncesíí, t. j. 3,5 % Židov na Slovensku vlastnilo približne 50 % národného majetku. Podľa LETZ, R.: Pomoc prenasledovaným Židom na Slovensku v rokoch 1939–1945. *Viera a život*, 1999, IX., č. 3. Podľa súpisu poľnohospodárskej pôdy z roku 1939 prihlásilo 4693 židovských vlastníkov úhrnom 101 423 ha vlastníctva pôdy, z toho poľnohospodárska pôda tvorila 44 372 ha. Podľa CAMEL, S.: *Slovenská dedina 1938–1944*. Bratislava, 1996, s. 47.
- 17 HRADSKÁ, K.: Postavenie Židov na Slovensku v prvej československej republike, s. 136; NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita na Slovensku 1939–45*. Dostupné na: http://www2.holocaust.cz/cz2/resources/texts/niznansky_komunita (cit. 7. júla 2014).
- 18 Termínom protizidovské zákonodarstvo označujeme zákonodarný proces prebiehajúci od jesene 1938, ktorý bol namierený výhradne voči židovskej komunite, čím jej postupne odoprel základné ľudské práva i slobody, v prvom rade vlastnícke právo. Širší pojem rasové zákonodarstvo je vhodné použiť v spojitosti s identickým časovým obdobím, ale s tým rozdielom, že pod neho subsumujeme i právne predpisy zasahujúce nielen do práv Židov, ale aj Rómov (Cigánov) a iných etnických skupín neslovenského pôvodu, ktoré počas vojny postihla obdobná či iná perzekúcia.
- 19 BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: UMB Právnická fakulta, 2001, s. 51.
- 20 BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*, s. 50–51; MOSNÝ, P.: *Východiská sociálnej doktríny Slovenskej republiky 1939–1945*. In MOSNÝ, P. a kol.: *Právnohistorická realita sociálnej doktríny 20. storočia*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 33–36.
- 21 Na bližšiu charakteristiku odkazujeme in BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*, s. 53 a nasl. § 58–90 ústavy. Pozri aj BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*, s. 65.
- 22 K uvedenému narušeniu parlamentného režimu však došlo už počas II. ČSR, úst. zákonom č. 330/1938 Zb. z. a nar., Čl. II. ods.1: „Vláda sa zmocňuje, aby po dva roky od počiatku účinnosti tohto zákona robila nariadením všetky nutné opatrenia, i keby k nim bolo inak potreba zákona, s výnimkou zmeny ústavnej listiny...“ Bližšie sa zmocňovaciemu zákonodarstvu venovala, ktorá ho charakterizovala: „Slovenský snem však svoju funkciu zákonodarného orgánu počas celého trvania Slovenského štátu vykonával vo veľkej miere formou zmocňovacieho zákonodarstva“, citované podľa ZAVADSKÁ, K.: K tradícii nariaďovacej právomoci na Slovensku. II. časť. *Právny obzor*, 2003, r. 86, č. 1, s. 39; tiež ZAVACKÁ, K.: Charakter zmocňovacieho zákonodarstva v Slovenskom štáte v roku 1939. *Historický časopis*, 1991, r. 39, č. 6, s. 649 a nasl.
- 24 Nimi sa stali len príkladne vl. nar. č. 36/1939 Sl. z. o zákaze výroby bohoslužobných a náboženských kresťanských predmetov nekresťanmi a o obchodovaní s nimi, vl. nar. č. 63/1939 Sl. z. o vymedzení pojmu Žida a usmernení počtu Židov v niektorých slobodných povolaniach, vl. nar. č. 74/1939 Sl. z. o vylúčení Židov z verejných služieb, vl. nar. 137/1939 Sl. z. o dôverníkoch a dočasných správcoch v priemyselných, obchodných a remeselných podnikoch a v iných majetkových podstatách, vl. nar. 145/1939 Sl. z. o vylúčení Židov z práv na verejnú lekáreň a o usmernení počtu židovských zamestnancov v lekárnach, vl. nar. č. 147/1939 Sl. z. o súpise poľnohospodárskych nehnuteľností vo vlastníctve Židov, vl. nar. 150/1939 Sl. z. o úprave vojenskej povinnosti Židov, vl. nar. č. 184/1939 Sl. z. o usmernení počtu Židov vo výkone lekárskej praxe. Pozri bližšie VAŠEK, A.: *Protizidovské zákonodarstvo na Slovensku*. Bratislava: Kníhtlačiarsky uč. spolok v Turčianskom sv. Martine, 1942, s. 123–126. Ku konkretizácii skorších protizidovských a vlastníctvo Židov obmedzujúcich právnych noriem, prijatých nezriedka v rámci zmocňovacieho zákonodarstva vlády pozri ZAVACKÁ, K. Vymedzenie pojmu žida v právnych normách slovenského štátu. In IVANIČKOVÁ, E. a kol.: *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí*. *Historik Ivan Kamenec 70-ročný*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama s r.o., 2008, s. 110.
- 25 § 44 ods. 1: „Ak na zamedzenie nenahraditeľnej ujmy vážne hospodárske, finančné alebo politické záujmy štátu vyžadujú neodkladné opatrenia, vláda ich môže vydať nariadením s mocou zákona s výnimkou vecí, ktoré patria do výlučnej právomoci snemu, alebo ktoré podľa ústavy má upraviť zákon.“ Pozri tiež k verejnej diskusii medzi T. Galbavým a J. Martinkom nad uvedenými ustanoveniami ústavy in ZAVADSKÁ, K.: K tradícii nariaďovacej právomoci na Slovensku. II. časť, s. 43.
- 26 Napr. vl. nar. č. 310/1939 Sl. z. zo dňa 5. septembra 1939 o Hlinkovej garde bolo zrušené a nahradené zákonom č. 166/1940 Sl. z. zo dňa 4. júla 1941 Sl. z. o Hlinkovej garde a Hlinkovej mládeži a vl. nar. č. 116/1941 Sl. z. zo dňa 23. júna 1941 o Úrade propagandy bolo zrušené a nahradené zákonom č. 175/1941 Sl. z. zo dňa 22. júla 1941 o Úrade propagandy.
- 27 LIPSCHER, L.: *Židia v slovenskom štáte 1939–45*. Bratislava.: Print-servis, 1992, s. 67–68 a 111, Pozri dôvodovú správu na: http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/tisky/t0225_00.htm (navštívené 7. júla 2014).
- 28 Rekonštrukcia vlády po salzburských rokovaniach v júli 1940 vytvorila mocensko-politický priestor pre dosadenie nemeckých poradcov do exekutívy (špeciálne poradcu pre židovskú otázku D. Wislicenyho) a vznik ostrej protizidovskej kampane.
- 29 Prvým štátnym orgánom zaoberajúcim sa výlučne arizáciami a likvidáciami židovských podnikov bola Hospodárska úradovňa predsedníctva vlády (ďalej len „HÚPV“). Vznikla 31. januára 1940 a jej členská základňa tvorili zástupcovia ministerstva hospodárstva, ministerstva vnútra a osem ďalších členov. Po salzburských rokovaniach v lete 1940 a v dôsledku výraznej radikalizácie spoločenských a hospodárskych pomerov v Slovenskom štáte sa prijatím nar. vl. s mocou zák. č. 222 zo dňa 16. septembra 1940 rozšírili kompetencie HÚPV

- a vznikol tak ÚHÚ, v ktorého vecnej pôsobnosti bolo podľa § 2 ods. 1 cit. nariadenia vykonávať „všetko, čo je potrebné pre vylúčenie Židov zo slovenského hospodárskeho a sociálneho života a pre prevedenie majetku Židov do vlastníctva kresťanov.“ ÚHÚ ako samosprávny orgán, podliehajúci výhradne predsedovi vlády, prevzal celú agendu podľa zák. č. 113/1940 Sl. z. týkajúcu sa arizácií a likvidácií židovských podnikov v dovedejšej pôsobnosti HÚPV, župných a okresných úradov, ministerstva hospodárstva, obchodných a priemyselných komôr a živnostenských spoločností. In NIŽŇANSKÝ, E. – HLAVINKA, J.: *Arizácie*. Bratislava: Stimul-Centrum informatiky a vzdelávania FiF UK, 2010, s. 13–23.
- 30 BAKA, I.: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939–1940*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2010, s. 185.
- 31 FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rus*. 3. vyd. Šamorín: Heuréka, 1998, s. 74; LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 99; LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Reprint. Bratislava: Iura edition, 2002, s. 99, LUBY, Š.: *Základy všeobecnej súkromného práva*. Šamorín: Heuréka, 2002, 287 s.
- 32 Citované podľa BEZNÁK, A.: Ústava Slovenskej republiky. *Administratívny vestník*, r. XVIII, č. 8/1939, s. 384. Hlavný spravodajca návrhu ústavy Dr. Mederly v tejto súvislosti argumentoval: „Politická sloboda, založená na demokracii, nestačila riešiť všetky otázky ľudskej spoločnosti; nevyriešila ani hospodárske a tým menej sociálne otázky. Ohľadom sociálnej slobody neurobila iné, než zlomila cechy, šablónu, hrádce a rámce a zaviedla neobmedzenú voľnosť nadobúdania majetku. Neobmedzenosť je nie ešte poriadok a práva sloboda. Neurobila to pre sebeckosť panujúcich vrstiev a aj preto, lebo sociálny poriadok nemožno stvoriť len zákonom. Ten musí sám vyrastať. Majetok síce možno podeliť jedným ťahom pera, možno výsady zrušiť, ale sociálny poriadok uviesť do života, výnosnosť pôdy zvýšiť, remeslo zveľadiť, usporiadať pracovný poriadok, ľud kultúrne zveľadiť, urobiť ho nielen politicky, ale aj hospodársky a sociálne voľným za jeden deň nemožno, to sa politicky odhlasovať nedá, to musí rásť, to sa musí prirodzene vyvíjať použitím všetkých pozitívnych síl v harmonickej spolupráci. Tejto spolupráci má slúžiť solidarizmus.“ Citované podľa <http://www.psp.cz/eknih/1939ssr/stenprot/006schuz/s006001.htm> (navštívené dňa 7. júla 2014).
- 33 KNAPP, V.: *Problém nacistické právni filosofie*. Reprint. Plzeň: Aleš Čeněk, 2002, s. 179–183.
- 34 SALATŇAY, M.: *Sociálne encykliky Rerum novarum a Quadragesimo anno*. Bratislava: Sväz sociálnych a soc. zdravotných spolkov, 1941, s. 25.
- 35 Tamtiež.
- 36 § 79 ods. 2 ústavy: „Súkromné vlastníctvo možno obmedziť len zákonom.“
- 37 BEZNÁK, A.: Ústava Slovenskej republiky, s. 411.
- 38 Len marginálne pripomíname známe súdobé apologetiky dovedejšieho rasizmu: Die Ostara und das Reich den Blonden (Ostara a plavovlasých) teológa Joerga Lanza von Liebenfelsa, pojednávalo o piatich druhoch rás, pričom ako poslednú do hodnotového rebríčka zaradil rasu židovskú, ktorú označil za primitívnu. V diele Základy XIX. storočia napísanom prívržencom antisemitických, rasistických teórií a eugeniky, Houstonom Stewartom Chamberlainom, sa čierna a židovská rasa označuje za menejcennú. Pozri napr. GOBINEAU, J. A. Comte de: *O nadřazenosti lidských plemen – kniha šestá*. Praha: Nakladatelství Orbis, 1942, s. 17; CHAMBERLAIN, H.S.: *Základy XIX. století*. Praha: Hajn, 1910, 236 s.; LIEBENFELS, J. L. von.: *Ostara a rša plavovlasých*. Viedeň: Walthari Wöfl, 1930, 30 s.; POKORNÝ, C.: *Židovstvo na Slovensku*. Turčiansky sv. Martin: Kompas, 1940, 55 s.; BÍLIK-ZÁHORSKÝ, J.: *Protokoly sionských mudrcov (Plán Židov na ovládnutie sveta)*. Trnava, 1939. Dostupné na internete: <http://dagobertobellucci.wordpress.com/2012/10/23/protokoly-sionskych-mudrcov-2/> (navštívené dňa 7. júla 2014). K tomu pozri ARENDTOVÁ, H.: *Původ totalitarismu*. Praha: Oikuméné, 1996, s. 63 a 497; HRABOVSKÝ, M.: *Anticiganizmus a antisemitizmus v rasových a rasistických konštrukciách*. Bratislava: Ľudia proti rasizmu, 2012, s. 35–42, BRÖSTL, A.: *Dejiny politického a právneho myslenia*. Bratislava: Iura edition, 1999, s. 254–255.
- 39 BEZNÁK, A.: Ústava Slovenskej republiky, s. 385.
- 40 Pojem árijec (z indoeurópskeho slova aryo) sa v danej terminológii arizačného zákonodarstva vykladal ako ušľachtilý, vznešený, v prvom rade nežid, konkrétne kresťan. Samotní Slováci sa považovali za árijcov, najmä kvôli ich začleneniu k slovanským národom a do indoeurópskej jazykovej skupiny.
- 41 Podľa vtedajšej predstavy slovenskej oficiálnej politiky sformuloval v 90. rokoch 20. storočia Ladislav Lipscher tieto dve definície pojmu arizácia. Pozri LIPSCHER, L.: *Židia v Slovenskom štáte 1939–45*, s. 45–46.
- 42 Príkladne PAULOVIČOVÁ, N. – URMINSKÝ, J.: *Židovská komunita v dejinách mesta Hlohovec (1938–1945)*. Hlohovec: Občianske združenie Ex libris ad personam, 2009, s. 134–164.
- 43 Protižidovský radikál Jozef Bílik – Záhorský, ktorý sa o.i. angažoval v trnavských oddieloch HG, nadoberal arizáciou tehle Heinrich Diamant v Trnave, ktorú pôvodne vlastnili Židia Frídrih Matzner a Alexander Adler. Na Ústredný hospodársky úrad, konkrétne jeho predsedovi A. Morávkovi, napísal žiadosť hlavný veliteľ HG a neskôrší minister vnútra a podpredseda vlády Alexander Mach. Podľa SOKOLOVIČ, P.: „Kariéra“ protižidovského radikála z Trnavy. *Pamäť národa*, Bratislava, 2008, r. IV., č. 3, s. 44. Podobnú intervenciu A. Macha vidíme v inom prípade: „Morávek! Ráč zariadiť všetko tak, aby pán Jozef Kunda, Bratislava, Hafnerova 6, dostal možnosť arizovať drevársky podnik Filip Propper v Humennom. Najprv za doč. správcu. Potrebujem ho tam na čelo HG. Na stráž! Š. Mach.“ Pozri bližšie HLAVINKA, J.: *Korupcia v procese arizácie podnikového majetku*. *Forum Historiae*, 2011, r. 5, č. 2, s. 129.

- 44 napr. JANČÍK, D. – KUBŮ, E.: „*Arizace*“ a arizátoři. Praha: Karolinum, 2005, s. 20, HALLON, L.: Arizácia na Slovensku 1939–45, s. 148, HLAIVINKA, J.: Korupcia v procese arizácie podnikového majetku, s. 113 a nasl.
- 45 „Vrcholná etapa rozkladu židovského vlastníctva, spadajúca do obdobia existencie vojnovnej Slovenskej republiky, mala dve kľúčové fázy. V prvej od marca 1939 do septembra 1940 sa riešenie hospodárskych aspektov židovskej otázky realizovalo ešte v nadväznosti na koncepcie evolučnej cesty ovládnutia židovského kapitálu a dobrovoľnej arizácie z obdobia autonómie (...). Osud židovského majetku bol spečatený na jeseň 1940, keď nacionálno-socialistické krídlo vládneho režimu pod vedením V. Tuku a A. Macha presadilo revolučnú cestu riešenia židovskej otázky podľa vzoru nacistického Nemecka.“ Citované podľa HALLON, L.: Arizácia na Slovensku 1939–45, s. 150 a 152.
- 46 NIŽŇANSKÝ, E. (ed.): *Holokaust na Slovensku: obdobie autonómie (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939)*. Dokumenty I. zväzok, Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, Židovská náboženská obec, 2001, s. 361.
- 47 K arizačnému procesu podľa uvedenej typológie pozri HLAIVINKA, J.: Arizačný proces na Slovensku ako súčasť „riešenia židovskej otázky“. In MAJKÚTOVÁ, A. (ed.): *Fenómén holokaustu, ideové korene, príčiny, priebeh a dôsledky: Zborník z medzinárodnej vedecko-odbornej konferencie konanej dňa 27.–28. marca 2008 pod záštitou podpredsedu vlády SR pre vedomostnú spoločnosť, európske záležitosti, ľudské práva a menšiny Dušana Čaploviča*. Bratislava: Ševt a.s., 2008, s. 40–53.
- 48 „Ja (meno a priezvisko) ako dočasný správca domu (identifikácia domu) sľubujem na svoju česť a svedomie, že pri výkone správy mne zvereneného majetku budem zachovávať príslušné predpisy a pokyny.“ Citované podľa *Ústredný hospodársky úrad (vyd.): Pokyny pre dočasných správcov židovského domového majetku*. č. 12.676/v/1941, r. 1941, s. 4.
- 49 NIŽŇANSKÝ, E. – HLAIVINKA, J.: *Arizácie v regiónoch Slovenska*. Bratislava: Stimul-Centrum informatiky a vzdelávania FiF UK, 2010, s. 51–55.
- 50 Predslov vtedajšieho ministra hospodárstva Gejzu Medrického na vyššej škole družstevnej v rámci inštruktáže pre arizátorov obchodných a živnostenských podnikov, vyjadroval, že hlavnou úlohou prvého arizačného zákona bolo z hospodárskeho života vyňať neprimerané množstvo „nepoctivých Židov“ a na ich miesta dosadiť „statočných“ Slovákov. Spracované podľa denníka *Slovák* zo dňa 27. marca 1940, č. 72.
- 51 HLAIVINKA, J.: Arizačný proces na Slovensku ako súčasť „riešenia židovskej otázky“. In MAJKÚTOVÁ, A. (ed.): *Fenómén holokaustu, ideové korene, príčiny, priebeh a dôsledky: Zborník z medzinárodnej vedecko-odbornej konferencie konanej dňa 27.–28. marca 2008 pod záštitou podpredsedu vlády SR pre vedomostnú spoločnosť, európske záležitosti, ľudské práva a menšiny Dušana Čaploviča*. Bratislava: Ševt a.s., 2008, s. 43–44.
- 52 BAKA, I.: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939–1940*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2010, s. 244.
- 53 Ide o diskutabilný pojem, skôr hovorme o politike menšieho zla.
- 54 Historickoprávny podklad koncentrovane vyložila posledne VRANKOVÁ, M.: Arizačné zákonodarstvo na Slovensku – nástroj prevzatia židovského majetku do „kresťanských rúk“. In KUBÍČEK, P. (ed.): *Mil'niky práva v stredoeurópskom priestore 2013*. Bratislava: UK BA, PF, 2013, s. 36.
- 55 § 4 ods. 2 zákona č. 113/1940 Sl. z. o židovských podnikoch a o Židoch zamestnaných v podnikoch.
- 56 MORÁVEK, A.: *Príručka pre dôverníkov, dočasných správcov a arizátorov*. Bratislava: b.m., 1940, s. 15–29, VRANKOVÁ, M.: Arizačné zákonodarstvo na Slovensku – nástroj prevzatia židovského majetku do „kresťanských rúk“, s. 37.
- 57 BEŇA, J.: Vývoj slovenského právneho poriadku, s. 70.
- 58 Ako príklad uvádzame denník *Slovák*, ktorý dňa 21. júla 1940 publikoval názor, že proti Židom sa očakáva radikálnejší postup, z dôvodu ich početnej účasti v každom odvetví slovenského hospodárstva, a preto by sa vláda mala v budúcnosti pri riešení tzv. židovskej otázky dovoliavať ráznejšiemu postupu, nakoľko doterajšie postupné arizovanie podnikov je doposiaľ na podklade prvého arizačného zákona nedostačujúce.
- 59 Ten, kto sa hlásil k izraelskej viere, aj keď po 30. októbri 1918, t. j. po vyhlásení Martinskej deklarácie, na základe ktorej sa slovenský národ odvolávajúci sa na samourčovacího právo národov prihlásil k spoločnému štátu Čechov a Slovákov, prestúpil na jedno z kresťanských vierovyznaní alebo bol bez vyznania a pochádzal aspoň od jedného rodiča, ktorý bol izraelskej viery. Tak isto aj ten, kto pochádzal od vyššie spomínaných osôb s výnimkou potomka, ktorý pred 30. októbrom 1918, sám prestúpil na jedno z kresťanských vierovyznaní alebo po dni nadobudnutia právoplatnosti tohto nariadenia uzavrel manželstvo s takouto osobou i ten, kto po dni nadobudnutia právoplatnosti tohto nariadenia žil s takouto osobou v mimomanželskom zväzku, ako aj potomkovia splodení v tomto zväzku. V sporných otázkach rozhodoval okresný úrad.
- 60 „Ústredný hospodársky úrad môže cieľom vylúčenia Židov a židovských združení zo slovenského hospodárskeho a sociálneho života nariadiť prevod podniku Žida na nežidovské združenie, ktorého sa Žid – prevoditeľ zúčastní, za všeobecnú hodnotu podniku.“
- 61 HAMMER, O. a kol.: *Komentovaná zbierka najnovších právnych predpisov upravujúcich arizáciu a právne postavenie Židov na Slovensku*. 2. vyd. Bratislava: C. F. WIGAND ÚČ. SPOL., 1941, s. 11–13.
- 62 Blížšie pozri FIAMOVÁ, M.: Arizácia pozemkového vlastníctva Židov na Slovensku. Legislatívny a inštitucionálny základ pozemkovej reformy na židovských nehnuteľnostiach v rokoch 1939–1945. *Pamäť národa*, 2011, r. VII, č. 1, s. 23–26; FIAMOVÁ, M.: Štátny pozemkový úrad a jeho miesto v procese arizácie židovského pozemkového majetku. *Pamäť národa*, 2012, r. VIII, č. 2, s. 3–16.

- 63 HUBENÁK, L.: Rasové zákonodarstvo za slovenského štátu. *Prometheus*, č. 4/2006. Dostupné na internete: <http://www.noveslovo.sk/node/15468> (cit. 7. júla 2014).
- 64 V tejto súvislosti nemožno zabudnúť ani na širšie spoločensko-právne a ideologické vedomie Slovákov (na materiálne pramene práva), ktoré nezabúdalo na často zovšeobecňované „krivdy“ Slovákov spáchané Židmi a na ktoré príslušné vl. nariadenie reagovalo v uvedených konkrétnych opatreniach.
- 65 Napr. § 170 nar. č. 198/1941 Sl. z. a § 5 nar. 303/1940 Sl. z., § 171 nar. č. 198/1941 Sl. z. a § 6 nar. 303/1940 Sl. z. a nasl.
- 66 HLAVINKA, J.: Korupcia v procese arizácie podnikového majetku, s. 122.
- 67 Horeuvedené spôsoby prevodu podniku alebo jeho časti mali podľa § 175 kódexu rôzne obchodno-právne následky. V prípade úplného prevodu podniku, ktorého sa Žid nezúčastnil, zásadne záväzky veriteľov na nadobúdateľa neprechádzali, len ak ich arizátor sám prevzal. Pri prevode účasti na obchodnej spoločnosti na nežidovského vlastníka ostali pomery medzi spoločnosťou a veriteľmi nedotknuté. V ostatných prípadoch prechádzali záväzky veriteľov na nadobúdateľa podniku, len vtedy, ak ich veritelia prihlásili v 15-dňovej lehote.
- 68 Napr. prevod židovského podniku Samuela Kohna na spoločnosť Ján Debnár a spol., ktorej spoločníkmi boli Ján Debnár so 60 % účasťou a Samuel Kohn ako pôvodný vlastník so 40 % účasťou na čistom zisku. In HAMMER, O. a kol.: *Komentovaná zbierka najnovších právnych predpisov upravujúcich arizáciu a právne postavenie Židov na Slovensku*. 2. vyd. Bratislava: C. F. WIGAND ÚČ. SPOL, 1941, s. 19.
- 69 Napr. obchodná spoločnosť s účasťou Morica Weisza vo výške 60 % a Mateja Trnku vo výške 40 % sa z vlastníckej účasti Morica Weisza previedlo 20 % na Mateja Trnku. *Tamtiež*, s. 20.
- 70 Napr. vstup nežida Štefana Vrba do spoločnosti Abraham Schwarz a Náthan Lusting so 60 % účasťou na čistom zisku spoločnosti. *Tamtiež*, s. 20.
- 71 Príkladne:
- hodnota tovaru – 20 tis. Ks;
 - hodnota zariadenia a hnutel'ných vecí – 10 tis. Ks;
 - hodnota nehnuteľností – 50 tis. Ks;
 - hodnota prevzatých požiadaviek – 20 tis. Ks;
 - likvidačná hodnota podniku – 100 tis. Ks;
 - zistené dlhy – 20 tis. Ks;
 - zistená všeobecná hodnota podniku – 80 tis. Ks.
- Citované podľa: HAMMER, O. a kol.: *Komentovaná zbierka najnovších právnych predpisov upravujúcich arizáciu a právne postavenie Židov na Slovensku*. 2. vyd. Bratislava: C. F. WIGAND ÚČ. SPOL, 1941, s. 23.
- 72 Oprávnenie zaistiť vec je v súčasnosti možné len v súlade s § 21 ods. 1 zák. 171/1993 Z. z. o policajnom zbore: „Policajt je oprávnený zaistiť na vykonanie potrebných úkonov vec, ak má podozrenie, že tá súvisí so spáchaním trestného činu alebo priestupku a jej zaistenie je potrebné na zistenie skutkového stavu veci alebo na rozhodnutie orgánu činného v trestnom konaní, alebo na rozhodnutie orgánu v konaní o priestupku. Policajt vydá osobe, ktorej bola vec zaistená, potvrdenie o zaistení veci s presným opisom veci, ktorý umožní zaistenú vec identifikovať. Zaistenie veci môže trvať najviac 90 dní.“
- 73 Ako rozširujúci myšlienkový základ si v tejto súvislosti uvedomujeme tieto charakteristiky medzivojnovkej a vojnovkej doby: fašistický a nacionálny – socialistický (teda nacistický) systém sa uplatnil a presadzoval ako východisko z hlbokej, svetovej krízy liberálneho kapitalizmu – s individuálnym vlastníckym právom, uplatňovaným vo výsledku až v hraničných situáciách sociálneho darwinizmu, s ochudobňovaním a marginalizáciou značnej časti populácie (minimálne čo sa týka Nemecka po I. sv. vojne). Fašizmus ponúkal korporativizmus, národný socializmus a nacizmus zase svetovládu pre vyššiu árijskú rasu, pričom chcel likvidovať stalinský socializmus. Po roku 1945 na to demokratický, nekomunistický svet odpovedal koncepciou univerzálnych ľudských práv, právneho a sociálneho štátu, čo bola aj alternatíva pre budúcnosť ľudstva, a najmä pre tých, ktorí sa zachránili pred hrôzami holokaustu.
- 74 „Všetci obyvatelia bez rozdielu pôvodu, národnosti, náboženstva a povolania požívajú ochranu života, slobody a majetku.“ § 81 ods. 1 ústavného zákona č. 185/1939 Sl. z. o ústave Slovenskej republiky.
- 75 Čl. 12 ods. 2 ústavného zákona č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky do dňa 1. septembra 1992.
- 76 Nižšie uvedené zásadné právne normy a povojnový právny stav zostali zatiaľ mimo väčšej bádateľskej pozornosti na Slovensku, avšak s výnimkou K. Zavadskej, ktorá sa o zákone krátko zmieňuje v kontexte povojnového zmocňovacieho zákonodarstva a riešenia reštitúcií arizovaného majetku Židom, navrátiť sa z vojny, in ZAVADSKÁ, K.: K tradícií nariaďovacej právomoci na Slovensku. II. časť., s. 53–54.
- 77 Nar. SNR č. 11/1944 Zb. n. SNR (z 8. 9. 1944) o zaistení nemeckých a arizovaných podnikov; nariadenie SNR č. 50/1045 Zb. nar. SNR do dňa 5. 6. 1945 o národnej správe; nar. SNR č. 100/1945 Zb. nar. SNR (z 24. októbra 1945), ktorým sa národná správa rozšírila aj na peňažné ústavy a poisťovne.
- 78 S plným názvom: zákon o neplatnosti niektorých majetkovo – právnych konaní z doby neslobody a o nároku z tejto neplatnosti a z iných zásahov do majetku zasahujúcich.

The Exclusion of Ownership Right in the Legal Order of Wartime Slovak State (1939–1945) as the Part of the Solution of Jewish Matter

Kristína Novanská Kručayová, Adriana Švecová

Summary

The study deals with the historical development of the aryansisation. Its character had almost the same features like in the other satellite states of Nazi Germany, but it had also some specific signs. The aryansisation, within the historical development, had its evolutionary and revolutionary stage and its complex legal form had been completed after Salzburg negotiations when the government's regulation no. 198/1941 Sl. z. (better known as Jewish codex) had been enacted. The study is focused on the process of legal expropriation of Jewish owners (personal and corporate entities) mainly its normative aspect (separately the constitutional aspect) and it also points to the theoretical basis of contemporary science of private law. The main aim is to update a broader and a supertemporal context of the given matter in a brief historical and legal memento. Among other things, the study also observes the correlation of Slovak legal order and the real practice that from the contemporary and the current view denied human dignity, liberty and inviolability of the property which are understood as elementary fundamentals of every legally consistent and democratic state.